

ΧΡΙΣΤΟΣ Α. ΤΕΖΑΣ

Ο ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ ΦΡΑΓΚΟΣ
ΚΑΙ
Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η σχέση με τη φιλοσοφία και μάλιστα την αρχαία ελληνική φιλοσοφία του ομότιμου καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Χρήστου Φράγκου μπορεί, νομίζω, να τεκμηριωθεί και με βάση τις αναφορές του —παραμπιπτόντως βέβαια— γίνονται σε απόψεις φιλοσόφων με παιδαγωγικό περιεχόμενο και, πρωτίστως, με βάση ένα ουσιαστικό γεγονός, την ενσχόλησή του δηλαδή μ' έναν πλατωνικό διάλογο, τον *Μένωνα*, και τη μαιευτική μέθοδο του Σωκράτη. Θα μπορούσε ωστόσο κανείς να επικριστεί και μερικά άλλα γεγονότα, τυχαία και λιγότερο σημαντικά.

I

Αρχίζοντας από τα τελευταία, τα εξωτερικά και οπωσδήποτε λιγότερο σημαντικά αλλά απλώς ενδεικτικά ή περιστασιακά γεγονότα θα ήθελα ν' αναφέρω ότι για την έγκριση της διδακτορικής διατριβής του Χρήστου Φράγκου (εκ μέρους της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) εισηγητής ήταν ο καθηγητής της Φιλοσοφίας Βασίλειος Τατάκης, λόγω του ότι τότε —και για τριάντα περίπου χρόνια¹— ήταν κενή η έδρα της Παιδαγωγικής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Αλλά και για την εκλογή του ως υφηγητή το 1964 στο ίδιο Πανεπιστήμιο κύριος εισηγητής ήταν ο προαναφερθείς καθηγητής της Φιλοσοφίας².

1. Τατάκης, 1993: 624 (από το 1936, με την παραίτηση του Αλέξανδρου Δελμούζου, ως το 1965).

2. Έτσι θέλω να πιστεύω ότι ο φιλόσοφος Τατάκης αισθάνθηκε ότι ανταπέδωσε το χρέος του απέναντι στην Παιδαγωγική και στους εκπροσώπους της για όσα ο ίδιος όφειλε σ' έναν από τους σημαντικότερους Νεοέλληνες παιδαγωγούς, τον Αλέξανδρο Δελμούζο, με τον οποίο στενά συνεργάστηκε κάτω από αντίξοες συνθήκες τα χρόνια 1934-1936 στο νεοϊδρυθέν τότε και εποπτευόμενο από τον Δελμούζο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με πρώτο διευθυντή ως το 1938 τον Βασίλειο Τατάκη (Τατάκης, 1993: 430-81, 624-6).

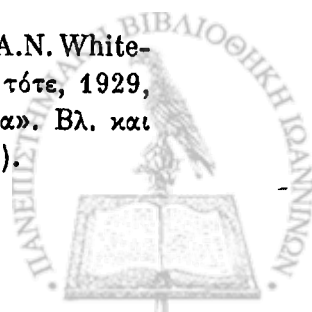
Για λόγους πάλι περιστασιακούς ο καθηγητής Φράγκος υπήρξε εισηγητής για την εκλογή στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων επιμελητή στην έδρα της Φιλοσοφίας το 1980 καθώς και συνεισηγητής για την εκλογή δύο καθηγητών το 1981, ενός για την έδρα της Φιλοσοφίας και ενός για την έδρα της Ιστορίας της Φιλοσοφίας. Στο σημείο αυτό, ως ενδιαμέσος συνδετικός κρίκος ενδείκνυται να μνημονευθεί η ανάθεση στον Χρήστο Φράγκο για δύο χρόνια (1979-1981) (από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων) της διδασκαλίας του μαθήματος της Φιλοσοφίας, λόγω ακριβώς της τυπικής αλλά και της ουσιαστικής — κατά την κρίση της Σχολής— σχέσης του με τη φιλοσοφία. Η διοργάνωση και ο τρόπος διεξαγωγής του μαθήματος της Φιλοσοφίας ήταν ενδεικτικός και της όλης πνευματικής συγκρότησής του και ειδικότερα, πιθανώς, της επίδρασης που άσκησε σ' αυτόν η διαλογική μορφή των πλατωνικών έργων, ένα από τα οποία, ο *Μένων*, όπως προκινχφέρθηκε και όπως εκτενέστερα θα δούμε στη συνέχεια, ιδιαιτέρως τον απασχόλησε.

II

Όσον αφορά την ουσιαστική ή —καλύτερα— ουσιαστικότερη σχέση του Φράγκου με τη φιλοσοφία, ενδείκνυται να παρατηρηθεί ότι κάνοντας το 1968 στο βιβλίο του *Εισαγωγή στη γενική μεθοδολογία της ψυχολογίας* μια επισκόπηση της ιστορίας της ψυχολογίας και της παιδαγωγικής αναγνωρίζει οπωσδήποτε τη συμβολή μιας πλειάδας φιλοσόφων, αρχαίων και νεοτέρων, στον τρόπο θεώρησης των παιδαγωγικών θεμάτων· παράλληλα ωστόσο επισημαίνει ότι ως τον 17ο αιώνα «*ἀλλὰ καὶ ἀργότερα ἢ θεώρηση τῶν ψυχολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν θεμάτων γινόταν μὲ καθαρά φιλοσοφικὴ μεθοδολογία*» και ότι στη θεώρηση αυτή η συμβολή του Πλάτωνα και προπάντων του Αριστοτέλη (με τις ιδέες που αναπτύσσει κυρίως στο *Περὶ Ψυχῆς* ἔργο του) υπήρξε καθοριστική, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που να μπορεί να θεωρηθεί «*ἡ λεγόμενη σχολαστικὴ ψυχολογία καὶ παιδαγωγικὴ*» σχόλια στις απόψεις του Αριστοτέλη². Ο ίδιος φυσικά δείχνει την προτίμησή του σε ό,τι ονομάζει «*νέα κατεύθυνση καὶ νέα ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία*», την κατεύθυνση δηλαδή που άρχισε να διαμορφώνεται στο χώρο της παιδαγωγικής — και ουσιαστικά να διαμορφώνει την παιδαγωγική — από το δεύτερο μισό

1. Θεσσαλονίκη 1968.

2. Φράγκος, 1968: 46. Θυμίζει, *mutatis mutandis*, την άποψη του A.N. Whitehead (1969 ([1929¹]): 53) για τη νεότερη και σύγχρονη φιλοσοφία —ως τότε, 1929, τουλάχιστον, που διατύπωσε την άποψη— ως σειρά «*σχολίων στον Πλάτωνα*». Βλ. και V. Goldschmidt, χ.χ.: κυρίως 129-269. (Το γαλλικό πρωτότυπο το 1970).

του περσμένου αιώνα και μετά (με τους Ed. Claparède [1873-1940] και A. Binet [1847-1911]).

Συμπερασματικά θα μπορούσε να σημειωθεί ότι στο προαναφερθέν βιβλίο του *Εισαγωγή στη γενική μεθοδολογία της ψυχοπαιδαγωγικής* ο Χρήστος Φράγκος μάλλον δεν διάκειται ευνοϊκά απέναντι στις παιδαγωγικές θεωρίες που δικτυπώθηκαν γενικά από φιλοσόφους, αρχαίους και νεότερους, μολονότι μνημονεύει (1968: 86 κ.ε., 91 κ.ε., 94) με σεβασμό απόψεις μερικών συγχρόνων φιλοσόφων. Οπωσδήποτε φαίνεται μάλλον ανυποψίαστος τουλάχιστον ως το 1968 για ό,τι λίγα χρόνια αργότερα, το 1973, ο ίδιος επρόκειτο ν' ανηκχλύψει στον Πλάτων.

Πράγματι, ιδιίτερη σημασία έχει ο τρόπος με τον οποίο ο κηθηγητής Χρήστος Φράγκος ασχολείται με τον πλατωνικό διάλογο *Μένων*¹ στην έρευνα που εξέδωσε στα Ιωάννινα το 1973 με τίτλο *Εφαρμογή της μαυευτικής μεθόδου του Σωκράτη σε παιδιά*. Το πρώτο, ως γνωστόν, θέμα² που έρχεται προς συζήτηση στον πλατωνικό αυτό διάλογο και με το οποίο —επειδή ίσως και εκτενέστερα διερευνάται—είναι γνωστός ο διάλογος είναι αν η αρετή είναι διδκτική ή όχι³, για ν' ακολουθήσει όμως αμέσως το θεμελιωκότερο κατά τον P. Natorp και τον A. E. Taylor⁴ ζήτημα: «τί είναι άρετή» (*Μέν.* 71 a-b, 86 d, 100 b), με το οποίο (100 b) και κλείνει ο διάλογος. Εν τω μεταξύ όμως τίθενται και άλλα πολύ σημαντικά θέματα, όπως εκείνο της μάθησης ως ανάμνησης (80 d - 85 b), για το οποίο θα γίνει στη συνέχεια εκτενής λόγος, καθώς επίσης —στην εκ νέου προσπάθεια ν' απκνηθεί το ερώτημα για το διδκτόν ή μη της αρετής—και το θέμα της «γεωμετρικής υπόθεσης»⁵, της «υποθετικής μεθό-

1. Κατά τον Διογένη Λαέρτιο (III 58-60) οι διάλογοι του Πλάτωνος διακρίνονται σε ήθικούς (12), σε μαιευτικούς (5), σε πειραστικούς (5), σε άνατρεπτικούς (4), σε ένδεικτικούς (1), σε πολιτικούς (4), σε λογικούς (4), και σε φυσικούς (1). Ο *Μένων* λοιπόν δεν θεωρούνταν μαιευτικός αλλά πειραστικός διάλογος. Για τη σημασία του όρου βλ. πρόχειρα Τατάκης, 1954:81, σημ. 1. (Ο όρος πειραστικός ως προσδιορισμός της διαλεκτικής (διαλεκτική πειραστική) στον Αριστοτέλη (*Μ.τ.φ.* 1004 b 25: *ἔστι δὲ ἡ διαλεκτικὴ πειραστικὴ περὶ ὧν ἡ φιλοσοφία γνωριστικὴ* στον ίδιο: *Σοφ. ἔλεγχοι* 651 a 39, b 4: *πειραστικοὶ λόγοι* 169 b 25: *ἡ πειραστικὴ μέρος τῆς διαλεκτικῆς* 172 a 28: *ἡ πειραστικὴ ἐπιστήμη οὐδενὸς ὠρισμένου*).

2. Για τη θεματική του διαλόγου βλ. B. Jowett, 19534: I 249-52· E.S. Thompson, 1901: XXVI-XXVIII· B.N. Τατάκης, 1954: 85 κ.ε.: R.S. Bluck, 1964: 4.

3. Για τις απόψεις του Σωκράτη πάνω στο σημαντικό αυτό πρόβλημα της παιδείας βλ. Jill P. Gordon (1991), ενώ για τις απόψεις του Πρωταγόρα στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο βλ., εκτός των άλλων, και T. Morris (1991).

4. P. Natorp, 1929: 28· A.E. Taylor, 1992²: 167.

5. Βλ. A. Benecke (1867)· R. Sternfeld - H. Zyskind (1977)· J. J. Meyers (1988).

δου)¹ ή του «γεωμετρικού προβλήματος» του Μένωνος², θέμα που σχετίζεται μ' ένα σημαντικό χωρίο (86 e - 87 d)³, τον «locus mathematicus» (87 d)⁴, χωρίο που εμπερικλείει τα «μυστήρια των μαθηματικών», κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του καθηγητή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Cambridge G.I.R. Lloyd⁵. Ο ίδιος άλλωστε διάλογος θεωρήθηκε ότι εμπεριέχει τα «πικράδοξα της γνώσης»⁶.

Ο διάλογος, με κεντρικό πρόσωπο φυσικά τον Σωκράτη, διεξάγεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος (70 a - 79 e) συζητούν ο Σωκράτης και ο Μένων ο Θετταλός, από τη Φάρσαλο⁷ μάλλον της Θεσσαλίας, μαθητής και θυμωστής του σοφιστή Γοργία. Στο δεύτερο μέρος (80 e - 86 a), μετά από ένα μικρό διάλειμμα (80 a-e) συζητούν για λίγο (80 e - 82 b) πάλι ο Σωκράτης και ο Μένων και εισάγεται προς συζήτηση το θέμα της μάθησης ως ανάμνησης, και κατόπιν (82 b - 85 b) ο Σωκράτης μ' έναν από τους δούλους του Μένωνα, τον τυχόντα, για να επιβεβαιωθεί στην πράξη μ' ένα είδος στοιχειώδους «πειράματος» η θεωρία της ανάμνησης⁸. Στο τρίτο, τέλος, μέρος (85 c-100 c), (όπου η συζήτηση, αφού πρώτα θίγεται το θέμα της υποθέσεως [86 e - 87 a], επκνέρεται στο θέμα της αρετής), στα κύρια πρόσωπα του διαλόγου (Σωκράτη και Μένωνα) προστίθεται και ο Άνυτος, ένας από τους κύριους κατηγορούς του Σωκράτη μετά από τρία περίπου χρόνια. Ο διάλογος, «χωρίς περιστροφές» και «χωρίς καμιά προεισχωγική σκηνή» (Τατάκης, 1954: 78), αρχίζει με την ερώτηση-πρόκληση του νεχρού Μένωνα προς τον Σωκράτη: «Μπορείς να μου πής, Σωκράτη, ή αρετή είναι άραγε διδακτή, ή όχι, αλλά τήν αποκτᾶ κανείς με άσκηση, ή ούτε με μάθηση ούτε με άσκηση τήν αποκτούμε, μόνο ἔρχεται στους ανθρώπους από τή φύση ή με κάποιον άλλον τρόπο;»⁹.

1. Βλ. R.S. Bluck, 1964: 85-104 (αλλά και τις άλλες σχολιασμένες εκδόσεις)· H.-P. Stahl (1956).

2. Βλ. S.H. Butcher (1888)· J. Cook Wilson (1903)· Th. L. Heath, 1921: 298-303· Bluck, 1964: 441-61.

3. Για τις ερμηνείες που είχαν δοθεί ως το 1992 βλ. G.I.R. Lloyd, 1992: 167-73.

4. M. Gueroult (1969).

5. G.I.R. Lloyd (1992).

6. M. Canto-Sperber (ed). (1991). Πβ. R. Jenks (1992)· G. Nakhnikian (1994)· A. Nehamas (1994)· N. White (1994).

7. Ρούσσο, 1971: 230, και σημ. 4· πβ. Τατάκης, 1954: 79. Για το χαρακτήρα αλλά και το «παράδοξο του Μένωνα και τον Σωκράτη ως δάσκαλο» βλ. A. Nehamas, 1994: 221-48. Βλ. ακόμη J. Holzhausen (1994/95).

8. Πβ. Τατάκης, 1954: 79.

9. Η μετάφραση του Β. Ν. Τατάκη στη σειρά «Ἀρχαῖοι Ἑλληνες Συγγραφεῖς», «Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος», ἀριθ. 34, Ἀθήναι, 1954. Ὅπου θα χρησιμοποιοῦ μετάφραση

III

Τα συνηθέστερα και σημαντικότερα, ως γνωστόν, ερωτήματα που πρέπει—κιτόπιν ιδιικής του έρευνας ή με βάση τα πορίσματα της προγενέστερης έρευνας—ν' απαντηθούν από έναν που ασχολείται με οποιονδήποτε σχεδόν πλατωνικό διάλογο¹ είναι (προχωρώντας από τα λιγότερα στα περισσότερο σημαντικά) α) ο χρόνος και ο τόπος διεξαγωγής του διαλόγου², β) ο χρόνος συγγραφής του διαλόγου³, γ) το περιεχόμενο του διαλόγου, και δ) η πατρότητα των ιδεών, αν δηλαδή πρόκειται για ιδέες του Σωκράτη ή του Πλάτωνα⁴.

Και τα τέσσερα ερωτήματα συνδέονται περισσότερο ή λιγότερο, άμεσα ή έμμεσα, με την κιτανόηση του βαθύτερου περιεχομένου του διαλόγου. Γι' αυτό και ο τρόπος με τον οποίο τίθενται και απιαντώνται τα ερωτήματα αυτά δείχνει—ως ένα σημείο τουλάχιστον—και το βαθμό εξο-

του διαλόγου, θα είναι αυτή η μετάφραση του Β.Ν. Τατάκη, της οποίας διατηρώ και την ορθογραφία.

1. Για τη «γένεση του Σωκρατικού διαλόγου» βλ. Ο. Gigon, 1995 (1947¹): 188-216 (αλλά και R. Hirzel, 1963²: I 68-83· Wilamowitz-Moellendorff: 1969⁴: II 21-31) και για τη «φιλοσοφία ως διάλογος» βλ. J. Howland (1992).

2. Για το μεγάλο αυτό πρόβλημα των πλατωνικών σπουδών, που άρχισε ουσιαστικά από τις αρχές του περασμένου αιώνα με τον F. Schleiermacher (1804: I 1), βλ. C. Ritter, 1910: 190-272· R. Robinson, 1953² (1941¹): V· R. Robinson-J.D. Deniston, 1978: 8· P. Friedländer, 1960²: III 415-23· G.C. Field, 1949: 209· W.D. Ross, 1951: 1-10· L. Brandwood (1958)· του ίδιου, 1976: XVII· του ίδιου (1990)· του ίδιου (1992)· A. Lesky, 1964 (1963², 1958¹): 714-9· R. Böhm (1959)· W.K.C. Guthrie, 1975: IV 41-56· H. Thesleff, 1982: ιδιαίτερα 1-17· R.E. Allen, 1984: 6-18, ιδιαίτερα 13-18, όπου ο *Μένων* τοποθετείται, πράγμα σπάνιο, πριν από τον *Γοργίαν*· P. E. Easterling-B.M.W. Knox (επιμ.), 1990 (1985¹): 641-52 (γραμμένο από τον F. H. Sandbach), 1006-8 (γραμμένο από τον M. Drury)· G. Vlastos, 1993 (1991¹): 91-3, 362-5· J. Howland (1991)· R. Kraut (ed.), 1992: XII, 4-20· P. Keyser (1992)· Jane M. Day (ed.), 1994: 9. Ο *Μένων* τοποθετείται γενικά μεταξύ των διαλόγων της πρώιμης και εκείνων της ώριμης συγγραφικής περιόδου του Πλάτωνα και, όπως γράφει ο R.W. Sharples (1985: 2), στα μέσα της δεκαετίας του 380, δηλ. γύρω στα 385, συμφωνώντας ως προς αυτό με τον R.S. Bluck (1964: 118-20: περίπου 386/5 π.Χ.) αλλά και τον W.K.C. Guthrie (1956: 25: όχι πολύ μετά το 387 π.Χ.), καθώς επίσης και τον O. Wichmann, 1966: 150, σημ. 23. Βλ. και σελ. 46, σημ. 5-47, σημ. 3.

3. Υπάρχει και ένα άλλο ερώτημα, που αφορά όμως ουσιαστικά μόνο μερικούς από τους πλατωνικούς διαλόγους, το ερώτημα για τη γνησιότητα ή μη του διαλόγου. Για το θέμα αυτό βλ. A.E. Taylor, 1992¹: 585-620 (και αντίστοιχες σημειώσεις)· A. Lesky, 1964: 712-4· P.E. Easterling-B.M.W. Knox (επιμ.) 1990 (1985¹): 1006-8 (γραμμένο από τον M. Drury).

4. Με το ερώτημα αυτό είναι φανερό ότι βρισκόμαστε στο λεγόμενο «σωκρατικό πρόβλημα», το «ρόβητρο των πλατωνικών σπουδών» κατά τον Γρηγόρη Βλαστό (1993: 90)· βλ. και W.D. Ross (1933)· W. Jaeger, 1971 (1973⁴, 1944¹): Β' 74-94· W.K.C. Guthrie, 1956: 16. Βλ. και D.W. Graham (1992).

κείωσης του ερευνητή με τα προβλήματα που γεννά η μελέτη του πλατωνικού έργου.

Αλλά προτού προχωρήσουμε, ενδείκνυται, νομίζω να δηλωθεί ότι θεωρείται από τον γράφοντα βέβαιο ή σχεδόν βέβαιο ότι ο Χρήστος Φράγκος κατά τη μελέτη του πλατωνικού *Μένωνος* γνώριζε τις απόψεις του Β. Τατάκη για ορισμένα ιστορικοφιλοσοφικά προβλήματα που σχετίζονται με τον πλατωνικό αυτό διάλογο¹, απόψεις που εκτίθενται στο βιβλίο του Τατάκη για τον *Μένωνα* των εκδόσεων «Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος». Γι' αυτό και γίνεται συχνά αναφορά στις απόψεις του Τατάκη.

Ως χρόνος διεξαγωγής του διαλόγου αναφέρεται από τον Χρήστο Φράγκο (1973: 10, σημ. 3) περίπου το 401 π.Χ., χρόνος που δεν απέχει βέβαια πολύ από τον θεωρούμενο ως πιθανό χρόνο και από άλλους ερευνητές, όπως τον Τατάκη (1954:78), ο οποίος τον τοποθετεί όχι πολύ πριν από το 401, ή τον Ευ. Ρούσσο (1971: 233), ο οποίος, με βάση τον R.S. Bluck (1964: 120, 122), τον τοποθετεί στη χρονική περίοδο «Ιανουάριος-Φεβρουάριος τοῦ 402», ενώ ο W.K.C. Guthrie (1975: IV 236), ο R.W. Sharples και η Jane M. Day (1994: 1,14) αρκούνται στην τοποθέτηση της διεξαγωγής του διαλόγου μεταξύ του 403 και 402 π.Χ.² Βασικό σημείο στις αναφορές των περισσοτέρων από τους προαναφερθέντες ερευνητές είναι η θεώρηση του 401 ως *terminus ante quem*, γιατί τον χρόνο αυτό, και μάλιστα τον Μάρτιο (του 401) κατά τον A.E. Taylor και τον W. K. C. Guthrie³, ο Μένων κητατάχθηκε στο στρατό του Κύρου του νεότερου κατά του αδελφού του Αρταξέρξη⁴.

Κατά τον Χρ. Φράγκο (1973:10, σημ. 2) «ό διάλογος... γράφτηκε στο 386 π.Χ.». Αυτή η γνωσιακή βεβαιότητα δεν μπορεί να τεκμηριωθεί· ο χρόνος βέβαια συγγραφής του διαλόγου είναι —κατά την επικρατέστερη σήμερα άποψη— κοντά στο 386, αν δεν είναι το 386⁵, άσχετα αν ο

1. Εκτός των άλλων, όπως προαναφέρθηκε, ο Χρήστος Φράγκος συνδεόταν με τον Βασίλειο Τατάκη και τη μετάφραση που εκείνος εκπόνησε του *Μένωνος* χρησιμοποιεί ο Χρ. Φράγκος στο βιβλίο του για την *Εφαρμογή της μαιευτικής μεθόδου του Σωκράτη σε παιδιά* (1973: 11-16, όπως παλαιότερα (1968:46, σημ. 1) είχε χρησιμοποιήσει τη μετάφραση από τον Β. Τατάκη του *Περὶ ψυχῆς* έργου του Αριστοτέλη.

2. Ο E.S. Thompson (1901: XXV) θεωρεί ως πιθανό χρόνο διεξαγωγής του διαλόγου το 402 π.Χ.

3. Taylor, 1992² (1978⁵, 1926¹): 165· W.K.C. Guthrie, 1956: 101. Ο Guthrie (1975: IV 236) και ο Bluck (1964: 122) αναφέρονται στην άνοιξη του 401, ενώ ο K. W. Sharples (1985: 17) γενικά στο 401.

4. Βλ. Ξενοφ. *Κύρ. Ἀνάβ.* II 6, 21-30.

5. Ο Τατάκης (1954: 77) θεωρεί ότι «ή σύνθεση τοῦ διαλόγου ἔγινε τὸ ἀργότερο στὰ 386», ο Guthrie (1956: 25) όχι πολύ μετά το 387· πβ. του ιδίου 1975: IV 236, όπου σημειώνει ότι ο διάλογος τοποθετείται (από διάφορους ερευνητές)

Ulrich von Wilamowitz - Moellendorff (1969⁴: 145) τοποθετούσε τον διάλογο στο 384 και άλλοι ακόμη και στο 382 π.Χ.¹. Η χρονολόγηση ωστόσο του διαλόγου είναι ένα σημαντικό πρόβλημα που συνδέεται μάλιστα με το χρόνο επιστροφής του Πλάτωνα από το πρώτο του ταξίδι στην Κάτω Ιταλία και Σικελία—αλλά και την ίδρυση της Ακαδημίας²—, ένα ταξίδι που τοποθετείται από άλλους νωρίτερα (390 ή 389-387) και από άλλους αργότερα (387-386)³ και—το κυριότερο—που συνδέεται ακόμη και με το περιεχόμενο του διαλόγου. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, δεν υπάρχει βεβαιότητα για το χρόνο συγγραφής του διαλόγου, γεγονός που οι ειδικοί δεν αποφεύγουν να το επισημάνουν.

Ήσσανος βέβαια σημασίας είναι ο τόπος διεξαγωγής του διαλόγου και γι' αυτό ίσως ο Χρήστος Φράγκος δεν κάνει καμία αναφορά σ' αυτό, αλλά και άλλοι ερευνητές ειδικώς απλώς διχτυπώνουν⁴. Ενδείκνυται ωστόσο να σημειωθεί ότι η διεξαγωγή αυτή καθευτή—αλλά και ο τόπος διεξαγωγής—επιστημονικών και φιλοσοφικών διαλόγων συνιστά ένα σημαντικό πολιτισμικό στοιχείο.

Ορίζοντας ο καθηγητής Χρήστος Φράγκος (1973: 10) το θέμα του διαλόγου γράφει ότι αυτό συνίσταται στο «ἄν εἶναι δυνατὸν νὰ διδαχθῆ ἡ ἀρετὴ ἢ ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐμφυτὴ στὸν ἄνθρωπο ὡς ἀνάμνηση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ χωρὸ τῶν ιδεῶν». Αλλά έτσι που τίθεται το θέμα παρέχεται η εντύπωση ότι πρόκειται για μια συνήθη και γνωστή προβληματική, η οποία και άλλους κάτω από άλλες συνθήκες και με άλλες αφητηρίες της σκέψης τους είχε απασχολήσει. Υπάρχει, λοιπόν, κατά τη γνώ-

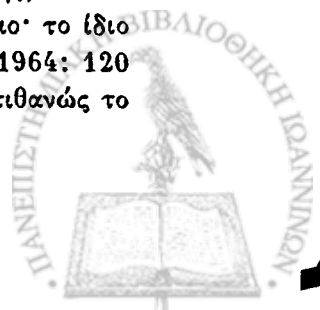
μεταξύ του 386 και 382 π.Χ. Σαφή εικόνα των προβλημάτων που συνδέονται με τη χρονολόγηση του διαλόγου μπορεί κανείς να λάβει από τον R.S. Bluck (1964: 108-20) και παλαιότερα από την Clara Buchmann (1936).

1. Βλ. Guthrie, 1975: IV 236, σημ. 4. Αντίθετα ο J. S. Morrison (1964: 42 κ.ε.) τοποθετεί τον διάλογο πριν από το πρώτο ταξίδι. Βλ. και Thesleff, 1982: 8-17.

2. Για τη σχέση του Μένωνος και της ίδρυσης της Ακαδημίας βλ. K. Gaiser (1964), ενώ για την Ακαδημία γενικότερα βλ. C.B. Armstrong (1953)· O. Seel (1953)· C.W. Müller (1993).

3. Ο Taylor (1992² [1978⁵, 1926¹]: 24) τοποθετεί την ίδρυση της Ακαδημίας στο 388-7 π.Χ., άρα το ταξίδι τελείωσε τότε· A. Lesky, 1964 (1958²): 702 (390 ή 389 έως 388, καλοκαίρι)· G. Martin, 1991 (1969¹): 27· (389/88-+ 386)· W.C.K. Guthrie, 1956: 25· του ιδίου, 1975: IV 236 (περίπου το 387)· R.E. Allen, 1984: 15 (388-87)· de Romilly 1988: 216 (το 388)· Sharples, 1985: 3 (το 389-7)· R. Kraut, 1992: XII (387 το ταξίδι, και μετά η ίδρυση της Ακαδημίας).

4. Taylor 1992² (1978⁵, 1926¹): 165 (άγνωστος ο τόπος της συζήτησης, οπωσδήποτε ένα σημείο της Αθήνας). Τατάκης, 1954: 78 (πιθανώς ένα γυμναστήριο· το ίδιο παλαιότερα ο U. von Wilamowitz - Moellendorff [1959⁵: I 212])· Bluck, 1964: 120 (η Αθήνα, αλλά όχι το σπίτι του Ανύτου)· Guthrie, 1975: IV 236 κ.ε. (πιθανώς το σπίτι του Ανύτου)· Jane M. Day, 1994: 1, 14 (η Αθήνα).

μη μου κάποιο λάθος, ίσως μια μορφή «λήψης του ζητουμένου», αφού αποδίδεται στον Μένωνα ανκφορά στη μάθηση ως ανάμνηση. Βέβαια ο καθηγητής Χρ. Φράγκος επιθυμεί να συμπεριλάβει την όλη προβληματική στην οποία τελικά ο διάλογος οδηγήθηκε, πράγμα όμως που θα ήταν ίσως ορθότερο να δηλωθεί με μια διευκρίνιση.

Οφείλω, ωστόσο, να σημειώσω ότι στο αρχικό ερώτημα του Μένωνα υπάρχει μια φράση που μπορεί να εκληφθεί ότι υπαινίσσεται τη θεωρία για τη μάθηση ως ανάμνηση, αλλά το ερώτημα που αμέσως εγείρεται είναι αν ο λανθάνων αυτός υπαινιγμός ανήκει στον Μένωνα, στο στόμα του οποίου τον θέτει πράγματι ο Πλάτων, ή στον ίδιο τον Πλάτωνα. Το αρχικό, λοιπόν, ερώτημα του Μένωνα προς τον Σωκράτη έχει δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος είναι σαφές: Είναι διδασκτική η αρετή ή όχι; Το δεύτερο σκέλος του ερωτήματος έχει νόημα σε περίπτωση αρνητικής απάντησης στο πρώτο, ότι δηλαδή η αρετή δεν είναι διδασκτική. Αφού όμως διαπιστώνεται αρετή, τουλάχιστον σε ορισμένα άτομα, κι αυτή δεν είναι διδασκτική, οφείλεται, επομένως, η αρετή ή σε άσκηση ή, σε περίπτωση που αποκλειστεί κι αυτή η εκδοχή, στη φύση. Έτσι ολοκληρώνονται οι περιπτώσεις απόκτησης ή κατοχής της αρετής που θα μπορούσε να έχει στο νου του ο Μένων ή οποιοσδήποτε άλλος—εκτός από τον Πλάτωνα—, ακόμη και ο Σωκράτης.

Οι τρόποι λοιπόν ν' αποκτήσει ή να έχει κάποιος την αρετή είναι τρεις: (α) από τη φύση, (β) με άσκηση, και (γ) με μάθηση¹. Αλλά αυτή η μάθηση παρέχεται με τη συνήθη διδασκαλία, των σοφιστών λ.χ., οι οποίοι, ως γνωστόν, επαγγέλλονταν² ότι δίδασκαν την αρετή, που κατ'

1. Θα μπορούσε βέβαια να ειπωθεί ότι κάποιος κατέχει την αρετή από τη φύση ή επίκτητη, εννοώντας με το δεύτερο «από μάθηση ή από άσκηση». Έτσι τίθεται το θέμα που κατά τον Α.Ε. Taylor (1992³: 166 κ.ε.) αποτελούσε «στην εποχή του Σωκράτη το επίμαχο σημείο μεταξύ των θιασωτών του νόμου και των θιασωτών της φύσεως» και στο οποίο ο Σωκράτης στον *Πρωταγόραν* και στην *Πολιτείαν* έδωσε τη δική του απάντηση.

2. Βλ. Πρωτ. 318 e. Βλ. και Ισοκρ. 12, 86: *ἡ περὶ τὰς πράξεις εὐβουλία* 1, 34: *ἡ γοῦ κράτιστον εἶναι παρὰ μὲν θεῶν εὐτυχίαν, παρὰ δ' ἡμῶν αὐτῶν εὐβουλίαν*. Βλ. επίσης την άποψη του Μένωνα για την αρετή στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο (95 b): *ἐθέλουσιν οὗτοι παρέχειν αὐτοὺς διδασκάλους τοῖς νέοις, καὶ ὁμολογεῖν διδάσκαλοί τε εἶναι καὶ διδασκτὸν ἀρετῆν;... οἱ σοφισταὶ σοὶ οὗτοι, οἵπερ μόνον ἐπαγγέλλονται, δοκοῦσι διδάσκαλοι εἶναι ἀρετῆς; 71 e: αὕτη ἐστὶν ἀνδρὸς ἀρετή, ἱκανὸν εἶναι τὰ τῆς πόλεως πράττειν, καὶ πράττοντα τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιεῖν, τοὺς δ' ἐχθροὺς κακῶς, καὶ αὐτὸν εὐλαβεῖσθαι μηδὲν τοιοῦτον παθεῖν*. πβ. 97 c: *φρόνησις μόνον ἡγεῖται τοῦ ὀρθῶς πράττειν*, αλλά και 73 a, καθώς επίσης και 70 b-c (έμμεσα βέβαια). Για τα παρατεθέντα χωρία του Μένωνος βλ. τα αντίστοιχα σχόλια των E.S. Thompson (1901), R. S. Bluck (1964), J. Klein (1965), R. W. Sharples (1985).

αυτούς και πιο συγκεκριμένα κατά τον Πρωταγόρα ήταν *εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων...καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως*, «φρόνηση δηλαδή για ὑποθέσεις ιδιωτικές καθώς ἐπίσης και για δημόσιες», ὅπως μεταφράζουν λ.χ. ο Β. Jowett και ο Μ. Ostwald¹.

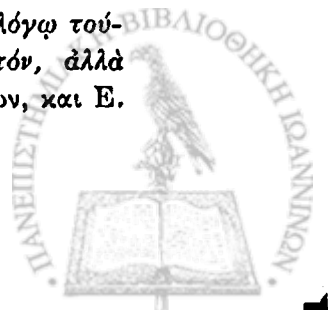
Το ερώτημα που απομένει ν' απαντηθεί, ὅπως προαναφέρθηκε, εἶναι αν ἡ ακροτελεύτια φράση που ὑπάρχει στο αρχικό ερώτημα του Μένωνα ανήκει σ' αὐτόν τον ἴδιο, ὁπότε αὐτὸς πρρουσιάζεται ως ἕνας νέος με πολὺ πράγματι ανοιχτὸ πνεῦμα ἢ — το πιθανότερο — αν ἡ φράση ανήκει στον Πλάτωνα και τέθηκε ἐδῶ στο αρχικό ερώτημα του Μένωνα, για να προἰδεάσει τον ἀνιχνῶστη για κάτι καινούργιο που πρόκειται ν' ἀποκαλυφθεῖ². Ἀλλά πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρηθεῖ περισσότερο ἀπὸ βέβαιο ὅτι ο Μένων σε καμιά περίπτωση δεν θὰ μπορούσε νὰ υπονοεῖ τὴ θεωρία για τὴ μάθηση ως ἀνάμνηση, ὅπως ἀφήνεται νὰ νοηθεῖ, πρὰ μόνο ἐκ των ὑστέρων θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ ὅτι το ἐντελῶς ἀγνωστο γι' αὐτόν ἦταν ὅ,τι τελικὰ ἀποδεικνύεται ὅτι ἐννοεῖ ο Πλάτων (Μέν. 99 e-100 d), ὅτι δηλαδή ἡ ἀρετὴ ἀπὸ θεῖα εὐνοία, *θεῖα μοῖρα* (sc. *παραγίγνεται*)³.

Ἐπάρχει ὁμως και μια ἄλλη πρὰμετρος που οφείλουμε νὰ ἐπισημά-νουμε. Ἀν ο Μένων υπέβαλλε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ του διαλόγου ἐρώτηση που νὰ υπονοεῖ τὴ θεωρία για τὴ μάθηση ως ἀνάμνηση, τότε δε θὰ δημιουργούνταν το ἀδιέξοδο στη συζήτηση μεταξύ Σωκράτους και Μένωνος, ἀδιέξοδο που τελικὰ υπήρξε ἡ κύρια αἰτία του «πειράματος» με τον δούλο και τὴς χρησιμοποίησης ἀπὸ τον Σωκράτη—κατὰ τρόπο ιδιαίτερο—τὴς μαιευτικῆς μεθόδου.

1. Β. Jowett, 1953⁴ (1871¹): I 119· Μ. Ostwald, 1956: 16· βλ. και LSJ *ν. εὐβουλία*.

2. Πρόκειται, ἀς ἐπιτραπεί ο παραλληλισμός, για κάτι παραπλήσιο ἀλλὰ ταυτόχρονα και διαφορετικό ἀπ' ὅ,τι συνέβαινε με το *τῷ ἀγνώστῳ θεῷ* (Πράξ. Ἀποστ. ΖΙ' 23). Ἡ ομοιότητα ἐγκεῖται στο γεγονός ὅτι σύμφωνα και με τους ἀφιερωτές του βωμοῦ και μ' αὐτόν στον ὁποῖο ανήκει πραγματικά ἡ φράση, τον Πλάτωνα δηλαδή, υπήρχε ἢ —ορθότερα— πιστευόταν ὅτι υφίστατο κάτι το ἀγνωστο ως τότε. Ἡ διαφορά ἐγκεῖται στο ὅτι οἱ ἀφιερωτές υπονοούσαν ὅτι ὑπάρχει και κάποιος ἄλλος ἀγνωστος σ' αὐτοὺς θεός, ἐνῶ ο Μένων φέρεται νὰ υπονοεῖ ὅτι ὑπάρχει και κάποιος ἄλλος τρόπος ἀπόκτησης τὴς ἀρετῆς, ἀλλὰ στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο μάλλον δεν μπορούσε νὰ υπονοεῖ, και προπάντων δεν μπορούσε νὰ υπονοεῖ ὅ,τι πράγματι ο Πλάτων ο ἴδιος υπονοούσε.

3. Αὐτό, νομίζω, το συμπέρασμα συνάγεται ἀπὸ το γεγονός ὅτι στο τρίτο μέρος του διαλόγου Μένων (86 c κ.ε.), ὅπου μετὰ τὴν παρεμβολή του πειράματος με τον δούλο (82 b - 85 b), συζητοῦν πάλι ο Σωκράτης και ο Μένων (με τὴ συμμετοχὴ για λίγο του Ἀνύτου, κατηγόρου μετὰ ἀπὸ λίγα χρόνια του Σωκράτη) δηλώνεται και σε ἄλλα χωρία ἀλλὰ κυρίως στο χωρίο 99 e - 100a: *εἰ δὲ νῦν ἡμεῖς ἐν παντὶ τῷ λόγῳ τούτῳ καλῶς ἐζητήσαμέν τε και ἐλέγομεν, ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει οὔτε διδακτόν, ἀλλὰ θεῖα μοῖρα παραγιγνομένη ἄνευ νοῦ, οἷς ἂν παραγίγνηται*. Βλ. ἐκτὸς των ἄλλων, και Ε. Snider (1992).

Θα ήθελα ακόμη ν' αναφερθώ σε μια άποψη του καθηγητή Χρήστου Φράγκου που αφορά ένα επιμέρους, ένα συγκεκριμένο θέμα. Υποστηρίζει λοιπόν (1973: 54) ότι η «είσχωγῆ γενικότερα τῆς γεωμετρίας στις μικρές τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου—ὡς καθαρὰ γεωμετρικῆς γνώσης, ἀλλὰ καὶ ὡς προϋποθέσεως γιὰ τὶς ἀριθμητικὲς ἔννοιες...» θὰ ἦταν κάτι που προηγούμενὸ του θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ στους Πυθαγορείους. Ὅσο ὁμως γνωρίζω καὶ μπόρεσα νὰ ελέγξω καὶ με βάση τὰ κείμενα, μαρτυρίες βέβαια ὡς ἐπὶ το πλείστον, καὶ με βάση τὴ βιβλιογραφία, τὴν προτεραιότητα τῆς γεωμετρίας ἐναντὶ των ἄλλων μαθηματικῶν ἐπιστημῶν υποστήριξε μόνον ὁ Φιλόλογος¹. Αντίθετα κατὰ τον Αρχύτα²—πρότυπο γιὰ τον Πλάτωνα, μετὰ τὸ πρῶτο ταξίδι του στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδι, μαθηματικού, πολιτικού καὶ φιλοσόφου—ἡ γεωμετρία, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ σφαιρικὴ καὶ ἡ μουσικὴ εἶναι ἀδελφές ἐπιστήμες³. Κατὰ τον Αρχύτα ἐπίσης, ἡ λογιστικὴ παρουσιάζει ὅσα θέλει ἐναργέστερα ἀπ' ὅ,τι ἡ γεωμετρία⁴.

Προχωρώντας ὁ Χρήστος Φράγκος πιο πέρα διερωτᾶται (1973:54, σημ. 1) ἀν τὴ φράση *μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσὶτω*⁵ οφείλουμε νὰ τὴν ἐκλάβουμε στὴν κυριολεξία, ὅτι δηλαδὴ ὁ Πλάτων θεωρεῖ μόνον τὴ γεωμετρία ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ ὄχι γενικὰ τὰ μαθηματικά, ὅπως πιστεύει. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ θέση ἐρχετὶ σὲ ἀντίθεση με ὅσα υποστηρίζονται στὴν *Πολιτεία*⁶ του Πλάτωνα γιὰ τὴν ἀπαραίτητη προπαιδεία του

1. Πλουτ. Συμποσ. προβλ. VIII 2, 1, p. 718 E: *γεωμετρία κατὰ τὸν Φιλόλαον ἀρχὴ καὶ μητρόπολις...τῶν ἄλλων (μαθημάτων).*

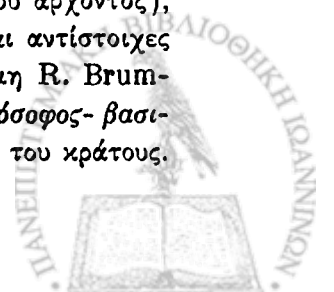
2. DK 47 B 1 (I 432, 6-8): *...καὶ περὶ γεωμετρίας καὶ ἀριθμῶν καὶ σφαιρικῆς καὶ οὐχ ἥκιστα περὶ μουσικῆς ταῦτα γὰρ τὰ μαθήματα δοκοῦντι ἡμεῖν ἀδελφεά.*

3. Βλ. καὶ Πλ. Πολ. 530 d: *Κινδυνεύει, ἔφη, ὡς πρὸς ἀστρονομίαν ὄμματα πέπηγεν, ὡς πρὸς ἐναρμόνιον φορὰν ὅτα παγῆναι, καὶ αὐταὶ ἀλλήλων ἀδελφαὶ τινες αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι, ὡς οἱ τε Πυθαγόρειοι φασὶ καὶ ἡμεῖς συγχωροῦμεν.* Βλ. καὶ ἀντίστοιχα σχόλια του J. Adam (19752, 19021) καὶ του Κ.Δ. Γεωργούλη (19622, 19391).

4. DK 47 B 4 (I 438, 6-11): *καὶ δοκεῖ ἅ λογιστικὰ ποτὶ τὰν σοφίαν τῶν μὲν ἄλλων τεχνῶν καὶ πολὺ διαφέρειν, ἀτὰρ καὶ τῆς γεωμετρικῆς ἐναργεστέρῳ πραγματεύεσθαι ἃ θέλει *** καὶ ἃ ἐκλείπει αὐτὴ ἡ γεωμετρία, καὶ ἀποδείξιας ἅ λογιστικὰ ἐπιτελεῖ καὶ ὁμῶς, εἰ μὲν εἰδέων τεὰ πραγματεία, καὶ τὰ περὶ τοῖς εἶδεσιν...*

5. Ἡ παράδοση, ὡς γνωστὸν, ὅτι στὴν εἴσοδο τῆς Ακαδημίας υπήρχε ἡ ἐπιγραφή *Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσὶτω* μαρτυρεῖται ἀπὸ συγγραφέα του 12ου αἰ. μ.Χ., τὸν Ἰωάννη Τζέτζη (Χιλ. 8, 973).

6. Πολ. 521 c-531 c. Βλ. καὶ ἀντίστοιχα σχόλια του Adam (19752, 19021) καὶ του Γεωργούλη (19622, 19391). R.L. Nettleship, 1969 (18801): ἰδιαιτέρα 94-155. I. Mueller, 1992: 170-99. Βλ. ἐπίσης καὶ R.G. Lodge, 1947: 60-87 (ὅπου ἡ παιδεία γιὰ τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα του πολίτη) καὶ 88-113 (ἡ παιδεία του ἀρχοντος), ἀλλὰ καὶ Popper, 1980 (197712, 19451): 205-57 καὶ κυρίως 231-57 (καὶ ἀντίστοιχες σημειώσεις), καθὼς ἐπίσης καὶ G. Mathews, 1972: 34κ.ε., 97. Βλ. ἀκόμη R. Brumbaugh (1954), ἀλλὰ καὶ R.K. Sprague (1976), ὅπου ἐξετάζεται ὁ φιλόσοφος-βασιλεὺς ὡς ἄνθρωπος τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης μάλλον παρὰ ὡς ἀρχηγὸς του κράτους.

μελλοντικού ἄρχοντος, προτού αυτός ασχοληθεί με την κηθυτό φιλοσοφία, που κατά τον Πλάτωνα είναι η διλεκτική, προκειμένου να οδηγηθεί στη θέαση των ιδεών και μάλιστα της ύψιστης ιδέας, της ιδέας του αγαθού¹.

IV

Στο σημείο αυτό και πριν προχωρήσουμε στην έρευνά μας, ενδείκνυται, νομίζω, να επισημυνθεί ότι ο δούλος του Μένων, με τον οποίο, όπως προκνηφέρθηκε (σ. 44), συνεχίζει ο Σωκράτης τη συζήτηση, αποδεικνύεται ότι είναι θέσει και όχι φύσει δούλος, αφού προβάλλει όχι βέβαια ως *discipulus sapiens* (μαθητής σοφός), πράγμα για το οποίο δεν ευθύνεται ο ίδιος, αλλά ως *discipulus cogitans* (μαθητής σκεπτόμενος)², και αφού από τη φύση και χωρίς κημία μόρφωση αποδεδειγμένα διχθέτει ικνηότητες και προσόντα ανώτερα από πολλούς άλλους φύσει ελευθέρους. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη τη δεινή θέση στην οποία πηρουσιάζεται από τον Πλάτωνα να περιέρχεται³ ο «κύριος» του δούλου, ο Μένων, λόγω του πνευματικού κενού που αποδεικνύεται να τον χηρηκτηρίζει και της χωρίς ανάλογο αντίκρυσμα έπηρσης που τον διακρίνει, τότε αντιλαμβανόμαστε εκτός από το πηιδευτικό και το βαθύτερο κοινωνικό περιεχόμενο του διαλόγου Μένων. Εξάλλου στην Πολιτείαν του Πλάτων, που γράφτηκε βέβαια μετά τον Μένωνα⁴, δεν υπάρχει κατά την επικρατέστερη μάλλον στην έρευνα άποψη θέση για τους δούλους⁵. Κλείνει η παρένθεση.

V

Θα μπορούσε ίσως κηνείς ν' αναφέρει και μερικά άλλα παραδείγματα, εκτός από τ' αναφερθέντα πριν από την πηρένθεση, από τα οποία να

1. Βλ. Πλ. Πολ. 471 c - 535, και ιδιαίτερα 502 c - 509 c, 531c-535 a (και αντίστοιχα σχόλια σύγχρονων ερευνητών). Βλ. επίσης Δεσποτόπουλος, 1980² (1957¹): 59-87. H.-G. Gadamer (1988). C.D.C. Reeve, 1988: κυρίως 170-234. I. Mueller (1991).

2. Για τις περιπτώσεις και τα φαινόμενα τέτοιων μαθητών βλ. πρόχειρα Φράγκος, 1976: 62 κ.ε.

3. Βλ. π.χ. Μέν. 79 e-80 d, όπου σαφώς παρουσιάζεται η αμηχανία του Μένωνος λόγω της απόρριψης από τον Σωκράτη όλων των απόψεών του που ως τότε είχε διατυπώσει για την αρετή. Βλ. επίσης 95 a - 100 c (και αντίστοιχα σχόλια προαναφερθέντων σύγχρονων σχολιαστών). Στο τελευταίο μέρος οι σχεδόν μονολεκτικές απαντήσεις του Μένωνος δείχνουν την αμηχανία του και την κατά κράτος ήττα του στην πνευματική αναμέτρησή του με τον Σωκράτη.

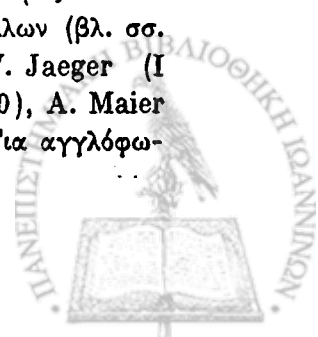
4. Βλ. βιβλιογραφία πιο πάνω σ. 27, σημ. 2, και σ. 28, σημ. 5 — σ. 29, σημ. 3.

5. Βλ. Κ. Δεσποτόπουλος, 1980² (1957¹): 70-2. Gr. Vlastos, 1994 (1971¹): 211-42. G.R. Morrow, (1976).

προκύπτει μια γνώση ιστορικοφιλοσοφικών προβλημάτων εκ μέρους του καθηγητή της Παιδαγωγικής Χρήστου Φράγκου όχι τόσο πλήρης. Τέτοιες ωστόσο διαπιστώσεις έχουν βέβαια την αξία τους, αλλά δεν αποτελούν το ουσιώδες. Πρέπει να συνεκτιμηθούν με άλλες διχπιστώσεις που βαρύνουν ή οφείλουν να βαρύνουν περισσότερο στην κρίση μας, γιχτί εκείνα που αυτές αφορούν οδηγούν στο ουσιώδες. Το ουσιώδες λοιπόν στην προκειμένη περίπτωση έγκειται στο γεγονός ότι ο Χρήστος Φράγκος αξιοποίησε ένα χωρίο του διαλόγου *Μένων* (82 b-85 c) κατά τρόπο, όσο τουλάχιστον γνωρίζω και όσον αφορά την εμπειρική έρευνα που διεξήγαγε, πρωτότυπο για τα ελληνικά — και όχι μόνο — δεδομένα, ώστε η έρευνά του να συνιστά συμβολή γενικά στη μελέτη της μειευτικής μεθόδου του Σωκράτη και τη δυνατότητα εφαρμογής της στη σύγχρονη παιδαγωγική πρακτική. Θα μπορούσε βέβαια ίσως η έρευνα να έχει περισσότερο ιστορικό βάθος, αν ο Χρήστος Φράγκος έκανε αναφορές σε περισσότερα έργα φιλοσόφων, παιδαγωγών και ιστορικών της φιλοσοφίας αλλά και της παιδαγωγικής που θίγουν το θέμα της μειευτικής μεθόδου κατά τον Σωκράτη, αρκετά από τα οποία έργα — αλλά μόνο από τον γερμανόφωνο χώρο¹ — μνημονεύονται στη διχτριβή του Β.Α. Κονιδιτσιώτη (1961), διχτριβή που γνώριζε ο Χρ. Φράγκος (1973: 9, σημ. 2). Αλλά τότε η εργασία θα έπαιρνε πιθανώς διαφορετική μορφή. Κατά τον Χρ. Φράγκο (όπ.π.), άλλωστε, «Για τήν έπιστημονική... παιδαγωγική δέν έχουν τόσο μεγάλη σημασία οι θέσεις τών παιδαγωγών ένκντι τοῦ φαινομένου «Σωκράτης», αλλά οι συστηματικές έρευνες εφαρμογής τών μεθόδων διδασκαλίας τοῦ Σωκράτη στα παιδιά». Η παρτήρηση αυτή δίνει και το στίγμα της εργασίας του Χρ. Φράγκου: εμπειρική έρευνα προς δι- ακρίβωση των δυνατοτήτων εφαρμογής της σωκρατικής μεθόδου στη σύγχρονη διδασκαλία. Το στίγμα βέβαια αυτό θα ταίριζε — *mutatis mutandis* — τουλάχιστον και στο έργο ενός μαθητή του Ed. Spranger, του

1. Έτοι έργα κυρίως των P. Natorp (1899, 1903, 1923, 1927) (για τη στάση των Νεοκαντιανών του Marburg απέναντι στον Πλάτωνα βλ. K.-H. Lembeck [1994], για τη στάση της γερμανικής διάνοσης γύρω στα 1933 απέναντι στον Πλάτωνα βλ. Teresa Orosco [1994] και των γερμανόφωνων χωρών ειδικότερα απέναντι στην Πολιτεία βλ. Ulrike Zimbrich [1994], ενώ για μια πρόσφατη επανεξέταση της «σωκρατικής παιδαγωγικής» βλ. R. Mugerauer [1992]), H. Gaudig (1917, 1923, 1927), Kerschensteiner (1926, 1952⁴), E. Spranger (1931, 1954, 1958⁵, 1959³) F. Copei (1955), (τα οποία συμπεριλήφθηκαν στην βιβλιογραφία αυτού του άρθρου προς διευκόλυνση του αναγνώστη και μόνο γι' αυτό), αλλά παρεμπιπτόντως και άλλων (βλ. σσ. 161-3, όπου η σχετική, γερμανόφωνη μόνο, βιβλιογραφία), όπως των W. Jaeger (I 1936², II 1944¹, III 1947¹), K. Jaspers (I 1957), M. Landmann (1950), A. Maier (1918), L. Nelson (1929), H. Nohl (1957⁴), J. Stenzel (1927), κ.ά. Για αγγλόφωνη σχετική βιβλιογραφία βλ. Φράγκος, 1973: 9, σημ. 2, και σελ. 48. ..

Fr. Corei, αφού ό,τι εκείνος αποκλείει *Γόνιμη στιγμή στη μορφωτική διαδικασία* (*Der fruchtbare Moment im Bildungsprozess*), ήτοι εμφάνιση του νέου στην ανθρώπινη συνείδηση, από θεωρητική, αισθητική και ηθικο-θρησκευτική σκοπιά, συνδέεται με την εφαρμογή της σωκρατικής μεθόδου διδασκαλίας¹.

Στο προαναφερθέν χωρίο του *Μένωνος* (82 b - 85 c) ο Σωκράτης, εφαρμόζοντας κατά τρόπο άριστο τη μειευτική μέθοδο², συζητάει μ' έναν από τους δούλους του Μένωνα, τον τυχόντα, ο οποίος εκτός των άλλων, είχε πλήρη άγνοια από γεωμετρία, ένα πρόβλημα γεωμετρικό, το πρόβλημα του διπλασιασμού του τετραγώνου. Ο αγεωμέτρητος δούλος οδηγούμενος με κατάλληλες μικρές ερωτήσεις από τον Σωκράτη, μετά από συνεχείς προσπάθειες, σφάλματα και διορθώσεις, βρίσκει στο τέλος την ορθή λύση του προβλήματος.

Σκοπός του Σωκράτη—κλυότερα δε του Πλάτωνος—είναι να δείξει ότι η ψυχή, η οποία κατ' αυτούς είναι αθάνατη και προϋπάρχει του σώματος, στο οποίο κάθε φορά βρίσκεται, είχε αποκτήσει γνώσεις, τις οποίες προς το παρόν λησμόνησε και ότι με την κατάλληλη περιχρηστική της μέσω των μικρών ερωτηποκρίσεων ξαναθυμάται, *αναμιμνήσκειται* γνωστά πράγματα, γνώσεις που άλλοτε κατείχε. Η γνώση λοιπόν που τελικά φαίνεται ότι απέκτησε ο πριν από λίγο κατά πάντα αγεωμέτρητος δούλος, πώς δηλαδή επιτυγχάνεται ο διπλασιασμός του τετραγώνου, δεν είναι τίποτε άλλο παρά *ανάμνηση*³.

Αυτή είναι η περίφημη θεωρία για τη μάθηση ως ανάμνηση, μια μεταφυσική θεμελίωση της γνώσης, που με βάση την ορφικοπυθαγόρεια αντίληψη για την μετεμψύχωση παρουσίασε ο Πλάτων για πρώτη φορά στον *Μένωνα*⁴ και επηρέασε με σαφήνεια λίγα χρόνια αργότερα στον

1. Κονιδιτσιώτης, 1961: 109-19.

2. Βλ. Τατάκης, 1954: 83.

3. Για την *ανάμνηση* στον *Μένωνα* βλ. R.E. Allen (1959)· G. Vlastos (1965)· J. Moravcsik, 19782 (19711): 53-69· J. Derbolav, 1980: 134-6· G. Fine 1992: 215-5, Th. A. Losoncy, 1992: 60-6· N.P. White, 1992: 277-310. Για τη σχετική βιβλιογραφία ως το 1961 βλ. R.S. Bluck, 1964: 464, όπου και αναφορά του έργου του A. Cameron, για το «Πυθαγόρειο υπόβαθρο της θεωρίας της ανάμνησης» (1938). Βλ. επίσης T. Yamamoto (1996).

4. *Μέν.* 81 d 5 - e 4, 82 a 2 (όπου σαφής αναφορά στην *ανάμνηση*· βλ. και αντίστοιχα σχόλια σύγχρονων ερευνητών). Για τη σχέση του *Μένωνος* αλλά και του *Φαίδω-νος* με τη θεμελίωση της μεταφυσικής στη δυτική σκέψη βλ., εκτός των άλλων, και G. Reale (1996).

Φαίδωνα¹ και στον Φαίδρον².

Μαζί με τη μεταφυσική θεωρία για τη μάθηση ως ανάμνηση³ ο Πλάτων χρησιμοποιεί κι ένα καινούργιο θέμα προς συζήτηση, από τη δική του προβληματική, ένα θέμα μαθηματικό⁴, το πρόβλημα του διπλασιασμού του τετραγώνου. Ο Χρήστος Φράγκος (1973: 16) ορθά επισημαίνει⁵ την πλατωνική πατρότητα της μεταφυσικής θεωρίας, δεν κάνει όμως το ίδιο όσον αφορά την πατρότητα του θέματος που συζητάει ο Σωκράτης με το δούλο. Αλλά και τα δύο ανήκουν στον Πλάτωνα· μόνο η μέθοδος στα κύρια βέβαια σημεία της είναι σωκρατική. Έχει μάλιστα ιδιαίτερη σημασία που εισάγονται σ' αυτόν τον διάλογο τόσο το μαθηματικό θέμα όσο και η μεταφυσική θεωρία για τη μάθηση ως ανάμνηση, γιατί δείχνουν πόσο είχε επηρεασθεί ο Πλάτων και ως προς το ένα και ως προς το άλλο από τους Πυθαγορείους και μάλιστα τον Αρχύτα, τον οποίο συνάντησε κατά το πρώτο του ταξίδι στην Κάτω Ιταλία και Σικελία. Αυτός είναι ο λόγος της επισήμανσης που έγινε πιο πάνω ότι ενδιαφέρει ο χρόνος συγγραφής του διαλόγου για την καλύτερη κατανόησή του, γιατί ο διάλογος γράφτηκε λίγο μετά την επιστροφή του Πλάτωνα από τη Μεγάλη Ελλάδα, τότε που οι μνήμες από τις συζητήσεις με τους Πυθαγορείους ήταν νωπές· γι' αυτό και αποτυπώθηκαν στα δύο προαναφερθέντα στοιχεία: το μαθηματικό πρόβλημα και τη μεταφυσική θεωρία για την ανάμνηση κατά τη συζήτηση με τον δούλο, αλλά και στο γενικότερο, μαθηματικό επίσης πρόβλημα που τίγεται αμέσως μετά στο χωρίο 86e-87a⁶.

1. Φαίδ. 72 e 5, 73 b 5, 73 c 5, d 8, e 1, 74 a 2, d 2, 76 a 7, 91 e 6, 92 c 9, d 6 (και σχόλια των J. Burnet (1963 [1911¹]) D. Gallop, 1975: 113-37· K. Dorter 1982: 47-69· Rona Burger, 1984: 69-84. Βλ. επίσης J. Derbolav, 1980: 127-9· D. Bostock, 1992 (1986¹): 60-115.

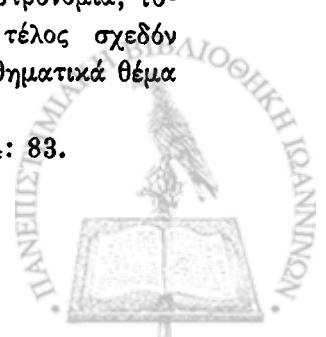
2. Φαίδρ. 249 c 2. Οι αναφορές στον Φίληβον (34 b 2) και στους Νόμους (732 b 8) δεν είναι σαφείς.

3. Μια θεωρία που κατά τον Β. Τατάκη (1954: 82) συνιστά «άπτομη μεταστροφή του Σωκράτη» και δίνει την ευκαιρία στον Πλάτωνα να «φύγει από τη λογική έρευνα, την αναλυτική πορεία, που ακολούθησε ως τώρα και που στάθηκε ανίκανη να αποκαλύψει την ουσία της άρετης».

4. Κι αν ακόμη ο Σωκράτης, σύμφωνα άλλωστε με τον Αριστοφάνη (Νεφ. 143-95), τον Πλάτωνα ('Απολ. 19 b-c· Φαίδ. 96 a - 99 d), αλλά και τον Διογένη Λαέρτιο (II 40), έμμεσα δε και κατά τον Ξενοφώντα ('Απομν. I 1, 12-13, I 4, 12-15), ασχολήθηκε ή θεωρούνταν ότι ασχολήθηκε σε μικρή ηλικία με την προβληματική της προσωκρατικής φιλοσοφίας, άρα και με τις επιστήμες και μάλιστα με την αστρονομία, τότε που τον συνάντησε ο Μένων (βλ. και πιο πάνω, σ. 28, σημ. 2-4), στο τέλος σχεδόν της ζωής του, είναι περισσότερο από βέβαιο ότι ποτέ δεν συζητήσε μαθηματικά θέματα.

5. Ακολουθώντας ως προς αυτό και άλλους, βλ. λ.χ. Τατάκης, 1954: 83.

6. Βλ. πιο πάνω, σελ. 25, σημ. 4 — σελ. 26, σημ. 6.

Αν όμως ο καθηγητής Χρήστος Φράγκος δεν πρόσεξε μερικά θέματα σημαντικά ίσως για έναν ιστορικό της φιλοσοφίας, πρόσεξε κάτι το σημαντικότερο: τη δυνατότητα η ακολουθούμενη σωκρατική μέθοδος της μαιευτικής κατά τη συζήτηση με τον δούλο να χρησιμοποιηθεί στη σύγχρονη διδασκτική πράξη. Την κατάρχη, λοιπόν, υπόνοιε που είχε για τη δυνατότητα αυτή θέλησε να την καταστήσει, ει δυνατόν, βεβαιότητα με μία ευρεία εμπειρική έρευνα.

Παρ' όλο που η μέθοδος που ακολουθεί ο Σωκράτης κατά τη συζήτηση με τον δούλο, ο οποίος τελικά οδηγείται στη λύση του γεωμετρικού προβλήματος, έχει χαρακτηριστεί ως «έναν άριστοτεχνικό υπόδειγμα διδασκτικής τεχνικής» (Τατάκης, 83), ενδιαφέρει, νομίζω, μια σύντομη παρουσίασή της, όπως γίνεται από τον παιδαγωγό Χρήστο Φράγκο (1973: 11): «Οι έρωτήσεις του Σωκράτη βασικά είναι έρωτήσεις του «ναι» ή «όχι» και σε όρισμένες μόνο στιγμές...ό Σωκράτης αποτολμά να ζητήσει καίριες απαντήσεις για το πρόβλημα. 'Ο Σωκράτης ποτέ δεν κάνει έρωτήσεις για να ζητήσει κάποιε γνώση από το δούλο, αλλά για να ζητήσει ένα «συλλογισμό», δεν ενδιαφέρεται δηλαδή τόσο για τις γνώσεις, αλλά για τη χρησιμοποίηση των γνώσεων. 'Ο Σωκράτης δέ δουλεύει ως ψυχολόγος,... αλλά ως παιδαγωγός. Κάθε λανθασμένη απάντηση του δούλου δεν απορρίπτεται από το Σωκράτη, αλλά από το δούλο, αφού του δοθούν όρισμένες πρόσθετες πληροφορίες, οι όποιες τον πείθουν για τον λανθασμένο συλλογισμό του. Κι' όταν ο δούλος περιπλέκεται τόσο, ώστε να μην μπορεί να βρή διέξοδο, και συγχρόνως έχει κυριευθή από τον πόθο να βρή τη λύση... ό Σωκράτης επέμβαινει δραστήρια και τον διευκολύνει να ανακλύψη τη σωστή λύση».

Πιο συγκεκριμένα, ωστόσο, και με διαφορετικά λόγια η σωκρατική μέθοδος περιγράφεται από τον Χρήστο Φράγκο λίγο πιο κάτω (1973: 16). Τη μέθοδο, λοιπόν, χαρακτηρίζει: α) «Προσφορά όρισμένων συγκεκριμένων πληροφοριών, μέσω των έρωτήσεων· β) θέση του προβλήματος (ό διπλασιασμός του τετραγώνου)· γ) πρώτη λανθασμένη απάντηση· δ) ανεύρεση του λάθους· ε) δεύτερη λανθασμένη απάντηση· στ) ανεύρεση του λάθους· ζ) δημιουργία έντονης απορίας και μεγάλη διάθεση για εξέυρεση της λύσης· η) πορεία προς τη λύση και αποκάλυψη της λύσης»¹.

Αυτή η αριστοτεχνική διδασκτική επέπνευσε, ως γνωστόν, την έρευνα του καθηγητή Χρήστου Φράγκου 'Εφαρμογή της μαιευτικής μεθόδου

1. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να σημειώσω ότι τα συμπεράσματα αυτά στηρίζονται στην εμπειρική έρευνα που διεξήγαγε ο ίδιος ο Χρήστος Φράγκος και είναι απολύτως τεκμηριωμένα. Ωστόσο, σίγουρα και άλλοι ερευνητές θα έχουν κάνει παραπλήσιες παρατηρήσεις για τη μέθοδο του Σωκράτη· βλ. λ.χ. Τατάκης, 1954: 83.

του Σωκράτη σέ παιδιά, Ίωάννινι 1973. Εξετάστηκν το φθινόπωρο του 1972 μαθητές κχι μαθήτριες της 2ας, 3ης, 4ης, 5ης και 6ης Δημοτικού, κχι 1ης, 2ας και 3ης Γυμνασίου, καθώς επίσης κχι μερικοί φοιτητές κχι φοιτήτριες της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων (Φράγκος, 1973: 22 κ.ε.). Όπως γράφει ο Χρήστος Φράγκος (1973: 24), «Η μέθοδος ήταν αναπαράσταση τής μαιευτικής μεθόδου του Σωκράτη». Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν (Φράγκος, 1973: 53 κ.ε.) ότι με την εφαρμογή αυτής της μεθόδου η λύση του προβλήματος του διπλασιασμού του τετραγώνου επιτυγχάνεται από παιδιά ηλικίας 7 περίπου χρονών σε ποσοστό 24%, από «μεγάλο πλήθος παιδιών στην ηλικία των 10 περίπου χρονών» και γενικά «κατεβάζει την ηλικία κατανόησης του διπλασιασμού του τετραγώνου». Του ίδιου όμως προβλήματος η λύση είναι κατορθωτή, σύμφωνα με την ψυχολογική έρευνα που διεξήγαγε ο γνωστός Ελβετός ψυχολόγος J. Piaget κχι οι συνεργάτες του, από παιδιά ηλικίας 11-12 χρονών. Αυτό δείχνει ότι η μαιευτική μέθοδος του Σωκράτη, η οποία βέβαια είναι μέθοδος παιδαγωγική¹ σε αντίθεση με τη μέθοδο του Piaget που είναι ψυχολογική², κατεβάζει κατά αρκετά χρόνια την ηλικία στην οποία βρισκόμενα τα παιδιά κατανοούν τα ίδια προβλήματα.

Τα ενθαρρυντικά αποτελέσματα από την εξέταση του προβλήματος του διπλασιασμού του τετραγώνου οδήγησαν τον Χρήστο Φράγκο και στην εξέταση ενός παραπλησίσιου προβλήματος, του προβλήματος του υποδιπλασιασμού του τετραγώνου, με εξίσου ενθαρρυντικά αποτελέσματα, πράγμα που αποτελεί με τα λόγια του ίδιου του ερευνητή (1973: 65) επιβεβαίωση της επικριρότητας της «σωκρατικής μεθοδολογίας μέσχι στον παιδαγωγικό χώρο».

VI

Ένδεικνυται, νομίζω, ν' αναφερθούν ακόμη μερικές επισημάνσεις³ που κάνει ο παιδαγωγός Χρήστος Φράγκος (1973: 16 κ.ε.) για κοινά στοιχεία ανάμεσα στην «παιδαγωγική τακτική», «με την οποία ο Σωκράτης διαπραγματεύεται τὸ θέμα τοῦ διπλασιασμοῦ ἑνὸς δεδομένου τετραγώνου...καὶ στίς σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους», ήτοι: α) «Ο Σωκράτης δίνει πολύ μεγάλη αὐτενέργεια στὸ δούλο· β) ἐκθέτει τὸ θέμα χωρίζοντάς το σὲ ἐπὶ μέρος μικρὰ προβλήματα· γ) ἀκολουθεῖ τὸ βηματισμὸ τῶν δυνατοτήτων τοῦ δούλου· δ) ὅταν ὁ δούλος κάνει κάποιον λάθος

1. Τουτέστι μέθοδος που σκοπό έχει να βοηθήσει τα παιδιά να κάνουν βήματα προς τα εμπρός και να πετύχουν κάτι που χωρίς αυτή τη βοήθεια δε θα το πετύχαιναν. Βλ. Φράγκος, 1973: 18 κ.ε.

2. Αποσκοπεί δηλαδή στην αποτύπωση της υφισταμένης νοητικής κατάστασης.

3. Βλ. και πιο πάνω, σ. 55 κ.ε. αυτής της εργασίας.

ο Σωκράτης δὲν ἀπορρίπτει ἀμέσως τὴν προτεινόμενη λύση, ἀλλὰ δίνει συμπληρωματικές πληροφορίες, ὥστε ὁ δοῦλος μόνος του νὰ ἀποδεχτῆ τὸ λάθος του καὶ νὰ θελήσῃ νὰ βρῆ τὴ σωστὴ ἀπάντηση· ε) ζητεῖ ἀπὸ τὸ δοῦλο νὰ δουλεύῃ μὲ δημιουργικὸ κι' ὄχι μηχανικὸ τρόπο· στ) τὸ λάθος θεωρεῖται ὡς μέσο στὴν ὅλη πορεία τῆς μαθήσεως κι' ὄχι ὡς στοιχεῖο ποὺ πρέπει νὰ ἀπορριφθῆ κι' ζ) ὅλη ἡ πορεία τοῦ διχλόγου διχμορφώνει μιὰ δυνατὴ μορφή ἀνάγκης νὰ «ἀπχλαχτῆ» ὁ δοῦλος ἀπὸ τὶς δυσκολίες, νὰ «γεννήσῃ» τὴν ποθοῦμενη λύση».

Κατὰ τον Φράγκο (1973: 52· πρ. 53, 57) ἡ «ἀποδοτικότητα τῆς μαιευτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη» οφείλεται στο ὅτι «οἱ πχρεμβολές του καὶ ἡ γενικότερη στρτηγηκὴ του στηρίζονταν στὴ γνώση ὄχι μόνου τοῦ τί μπορεῖ τὸ ἀνθρώπινο μυζλὸ νὰ κχταλάβῃ, ἀλλὰ καὶ στο τί δὲν μπορεῖ ἀμέσως νὰ συλλάβῃ καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἐνισχύσουμε μὲ πρόσθετες καὶ κατάλληλες πληροφορίες», με μιχ σύγχρονη ορολογία με τὴ χρησιμοποίηση τῆς «ανχτροφοδότησης» (feedback)¹. Αὐτὰ τα στοιχεῖα κά- νουν, ὥστε «στὴν ἡλικία τῶν 7 περίπου χρονῶν ἔνχ μεγάλο μέρος τῶν πχιδιῶν (24%)», το ἔνχ τέτχρτο περίπου, «μὲ τὴ χρησιμοποίηση τῆς μαιευτικῆς τοῦ Σωκράτη, κχτχνοεῖ τὸ διπλχσιασμὸ τοῦ τετρχγῶνου», ἐνῶ σύμφωνα με τα δεδομένα των ἐρευνῶν του J. Piaget «στὴν ἡλικία αὐτὴ τὰ πχιδιὰ δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν οὔτε τὴν ἔννοιχ τῆς διπλάσι- ας γραμμῆς».

Βέβαιχ ἡ χρησιμοποίηση τῆς μεθόδου δὲν μπορεῖ νχ γίνει χωρίς, ὅπως ορθὰ ἐπισημαίνεται, κάποιες προσθήκες καὶ βελτιώσεις, ὅπως για παράδειγμα ἡ ἀναδρομὴ σε πχλιότερους «μηχανισμούς, ποὺ ἔχουν ἤδη ἐνσωματωθεῖ στὸν ψυχικὸ κόσμου τῶν πχιδιῶν» (Φράγκος, 1973: 55), ἀλλὰ καὶ σε ἄλλους «μηχανισμούς, οἱ ὅποιοι διευκολύνουν τὴν ἐκμχίευση νέων συλλογισμῶν ἀπχρητιτήτων για τὴ σύλληψη νέων ἐνοιῶν». Ορθὰ ἀκόμη θεωρεῖται ὅτι «ἡ πχροχὴ διευκολυντικῶν μέσων στο πχιδι εἶναι... ἐκεῖνο ποὺ προσδιορίζει κυρίως τὴ μχιευτικὴ μέθοδο ὡς «μχιευτικὴ» καὶ ὄχι οἱ ἐρωταποκρίσεις καὶ ἡ χρῆση τοῦ διαλόγου».

Ο Χρήστος Φράγκος που ἐνστερνίζεται (1976-77: 64 κ.ε.) τις ἀ- πόψεις ἄλλων ἐρευνητῶν, ὅπως του Lee Shulman, σύμφωνα με τον οποίο «πολλοὶ κχλοσχεδιάσμῆνοι σωκρχτικοὶ διάλογοι εἶναι τύποι καθοδηγούμε- νης ἀνχκάλυψης», ἀπέδειξε με τὴν προχναφερθεῖσχ ἐρευνχ του λόγου το ἀληθές· γι' αὐτὸ καὶ δικαιούται νὰ υποστηρίζῃ (1976-77: 65) τὴν ομοιό- τητα τῆς σωκρχτικῆς μεθόδου με σύγχρονες ἐρευνητικὲς μεθόδους καὶ τα

1. Φράγκος, 1973: 52, σημ. 1 «Δίνει...ὡς δεῦτερο σύστημα, πρόσθετες πληροφορίες για τὴν ἐπιδιόρθωση τῆς λογικῆς βλάβης, στὴ διαδικασία τοῦ ἀποτελέσματος, ποὺ ἔχει γίνει ἀπὸ τὸ μαθητὴ (πρῶτο σύστημα)».

συμπεράσματα της έρευνάς του έρχονται να προστεθούν στα συμπεράσματα άλλων ερευνητών που εξείρουν τη σημασία της σωκρατικής μεθόδου, όπως είναι τα συμπεράσματα των H. Broudy και J. Palmer, σύμφωνα με τους οποίους «ή ψυχαναλυτική μέθοδος έχει μεγάλες ομοιότητες με τη σωκρατική μέθοδο», ενώ όσον αφορά τη σχέση των «διδασκικών μηχανών» με τη σωκρατική μέθοδο, οι γνώμες διίστανται¹.

Ο καθηγητής Χρήστος Φράγκος διατυπώνει την άποψη (1973: 10) ότι, αν οι έρευνες για τη μαιευτική μέθοδο οδηγήσουν σε ικανοποιητικά αποτελέσματα και επιχειρηθεί εφαρμογή της μεθόδου αυτής, οπωσδήποτε αυτό θα γίνει με προσαρμογή της, γιατί, όπως διατείνεται, «ή μέθοδος αυτή θα εφαρμοσθῆ σὲ σύγχρονα θέματα». Αλλά και το θέμα της συζήτησης μεταξύ Σωκράτους και δούλου ήταν καθαρά πλατωνικό θέμα, άρα ένα θέμα το οποίο δεν συζητήθηκε μάλλον ποτέ —τουλάχιστον όσο μπορούσε να θυμάται² ο Πλάτων— μεταξύ του Σωκράτους και κάποιου άλλου και η θεωρία για τη μάθηση ως ανάμνηση ήταν πλατωνική, όπως, επισημαίνει και ο Φράγκος. Γι' αυτό, νομίζω, ότι ο διάλογος για τη λύση του προβλήματος του διπλασιασμού του τετραγώνου γίνεται βέβαια με βάση ένα γνωστό μοτίβο διαλόγου, αλλά τα δύο προαναφερθέντα στοιχεία επέβαλαν μεγαλύτερη συμμετοχή του Πλάτωνα (ως σκηνοθέτη—τουλάχιστον— του διαλόγου αυτού μ' ένα κινούργιο θέμα και με μια κιννοφανή θεωρία) απ' όση συμμετοχή επέβαλλαν διάλογοι με συνήθη σωκρατική θεματική. Η μέθοδος λοιπόν που χρησιμοποιείται είναι η γνώστη σωκρατική μέθοδος, αλλά μερικά στοιχεία στη συγκεκριμένη περίπτωση και για τους λόγους που αναφέρθηκαν πρέπει ν' αναγνωριστεί ότι ανήκουν στον Πλάτωνα, γνώστη της μαιευτικής μεθόδου του Σωκράτη και άριστο τεχνίτη του λόγου.

VII

Αν θέλαμε να αξιολογήσουμε τη συμβολή του καθηγητή Χρήστου Φράγκου στη διερεύνηση της σωκρατικής μεθόδου, θα λέγαμε ότι υπήρ-

1. Φράγκος, 1973: 9, σημ. 2. Αρνητική επίσης κατά τον R.R. Rusk (*Doctrines of the Great Educators*, London, Macmillan, 1918, 6^ο πβ. Φράγκος, 1973: 10, σημ. 1) ήταν η γνώμη του J. Pestalozzi, όσον αφορά την καταλληλότητα ή μη της σωκρατικής μεθόδου για παιδιά. Βλ. όμως και E. Spranger (1959^ο).

2. Ο Πλάτων, ως γνωστόν, ήταν κοντά στον Σωκράτη κατά τα τελευταία οκτώ περίπου χρόνια της ζωής του δασκάλου, τότε που η θεματική των διαλόγων του με τους άλλους αφορούσε την ηθική και δευτερευόντως την πολιτική. Βλ. και πιο πάνω, σελ. 54, σημ. 4.

χαν βέβηχα από πλκιά, από την αρχιότητα ήδη, ανκφορές στη μκικευτική μέθοδο¹ κκι στη σπυδιότητα της². Λίγα χρόνικ, εξάλλου, πριν από την έρευνκ του Χρήστου Φράγκου οι Donald Oliver κκι James Shaver στη «σημαντική» κατά τον ίδιο τον Χρήστο Φράγκο (1976-77: 64) «συγκεντρωτική πκρουσίση τών διδκκτικών τάσεων πού έπικρατούν στην έκπκκδευση διακρίνουν τούς «διδκκτικούς τρόπους» σε δύο «βασιικά» «κκτευθύνσεις: α) στην κκτεύθυνση τήν άκροκματική» («κκί β) στη «σωκκρτική». Η ονομασία της δεύτερης κκτεύθυνσης ως «σωκκρτικής» από τους Oliver κκι Shaver, δείκνει, πιστεύω, αναμφίβολα την ανακνώριση της σωκκρτικής μεθόδου από τη σύκχρονη πκκκκωγική³. Με τη σωκκρτική μέθοδο, κατά τον Χρήστο Φράγκο, «ή έμφαση τοποθετείται στο διάλογο κκι στις άντιθετικές λειτουργίες μέσα από τις όποιες ό μαθητής πκροσκθεϊ νά βρεϊ έναλλακτικούς τρόπους άνάλυσης ιδεών θεμάτων κκτλ., ώστε νά φτάσει σε κάποια θέση» (Φράγκος, 1976 - 77: 65). Ο ίδιος ο Χρήστος Φράγκος αξιοποιεί το σωκκρτικό μοντέλο⁴ κκρησιμοποιώντας το ως βάση για το δικλεκτικό μοντέλο, αφού «ή μορφή του σωκκρτικού μοντέλου, πού άποτελεϊ άπεικόνιση τών σημερινών έρευνητικών διακκμάνσεων κκ' όχι «άντίκρφο» τής Σωκκρτικής διδκκκκκκς» εκλαμβάνεται ως «άρχη έκκκνησης για τή δικμόρφωση του δικλεκτικού μοντέλου» (1976-77: 65). Το μοντέλο αυτό, το δικλεκτικό δηλαδή, χωρίς να «είναι μιά έπιβίωση ή άνκβίωση του σωκκρτικού τρόπου διδκκκαλίας», άποτελεί «μιά σύκχρονη πκροσκθείη νά δοΐμε τή λειτουργικότητα όρισμένων βασικών τρόπων με βάση τά άποτελέσμκκκ πού φέρνουν αυτές οι δικδικασίες, όταν τεθοΐν σε έφαρμογή σήμερα» (Φράγκος, 1976-77: 73). Εμπειριέκει δε το δικλεκτικό μοντέλο, όπως άλλωστε είναι φυσικό, κκι δικδικασίες που πκροβλήθηκαν από άλλους, σύκχρονους έρευνητές.

Ανακεφαλαιώνοντας θα μπορούσκμε, ίσως, να πούμε ότι η ουσκιστική σχέση του πκκκκωγού Φράγκου με τη φιλοσοφία κκι μάλιστα την

1. Εξάλλου, σύμφωνα με τους αρχαίους Έλληνες συκκραφείς (Διογ. Λ. ΙΙΙ 58-60), μερικοί από τους διαλόγους (όχι όμως και ο *Μένων*) κκρηκκρίζονται ως κκικευτικοί.

2. Βλ. τη διδκκτορική διατριβή του Β.Α. Κονιδιτσιώτη (που υποβλήθηκε κκι εγκρίθηκε από τη Φιλοσοφική Σκχολή του Πανεπιστημίου της Τυβίγγης κκι δημοσιεύθηκε στα Ελληνικά): *Μικευτική παιδαγωγική* (1961).

3. Βλ. κκι τη σπυδιότητα που ανακκνρίζουν Γερμανοί φιλόσοφοι, παιδαγωγοί κκι άλλοι έρευνητές στη σωκκρτική μέθοδο, όπως αυτή πκρουσιάζεται από τον Β. Κονιδιτσιώτη (1961).

4. Φράγκος, 1976-77: 65, 73. Εξάλλου, ο Χρήστος Φράγκος (σ. 67) υποστηρίζει ότι υπάρχουν τρεις τρόποι διδκκκαλίας: α) ο πκροδοσιακός, β) ο διαλογικός κκι γ) ο δικλεκτικός.

ιστορία της φιλοσοφίας τεκμηριώνεται όσον αφορά τη μελέτη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Από άποψη ιστορικοφιλοσοφική είναι δυνατό κανείς ν' απκριθμήσει περιπτώσεις ελλιπούς γνώσης. Αλλά αν κρίνουμε τη μελέτη του Χρ. Φράγκου *Εφαρμογή τής μαιευτικής μεθόδου του Σωκράτη σε παιδιά από άποψη συμβολής στη μελέτη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας γενικότερα και της φιλοσοφίας του Σωκράτη και του Πλάτωνα ειδικότερα, χωρίς αμφιβολία θα υποστηρίζαμε, ακόμη κι αν δεν συμφωνεί κανείς με όλα ή μερικά από τα πορίσματα της έρευνάς του ή διπιστώνει ελλείψεις στη βιβλιογραφική ενημέρωση, ότι η έρευνα αυτή αποτελεί συμβολή. Πέρα από αυτή την παραδοχή έχει και μια γενικότερη σημασία η έρευνα αυτή, γιατί πείθει ότι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία γενικότερα και η φιλοσοφία του Πλάτωνα και του Σωκράτη ειδικότερα μπορούν να χρησιμοποιούνται τουλάχιστον ως αφετηρία για γόνιμο και σε μερικές περιπτώσεις χρήσιμο προβληματισμό.*

Ο Σωκράτης, όπως σημειώνει ο Χρήστος Φράγκος (1973: 22), «χρησιμοποίησε τὸ χῶμα γιὰ νὰ χαράξει τὰ διάφορα γεωμετρικὰ σχήματά του», ενώ ο ίδιος ο Χρήστος Φράγκος εκτός από το χαρτί και το μολύβι χρησιμοποίησε για μικρά παιχνίδια και πιο εύχρηστα υλικά, όπως «κομμάτια από κοινὰ πλαστικά κλιμακίγια» για μια ομάδα και «πλαστικά τετράγωνα και τρίγωνα» για άλλη ομάδα. Στην εποχή της πληροφορικής και των computers πολλά δεδομένα έχουν αλλάξει· εκείνο που παραμένει είναι η δίψα των νέων για μάθηση και, συνεπώς, η υποχρέωση των διδασκόντων, σε οποιαδήποτε βαθμίδα της εκπαίδευσης κι αν βρίσκονται, να επινοούν, χωρίς μάλιστα πρόωρες απορρίψεις και αψυχολόγητους αποκλεισμούς, τις κατάλληλες εκείνες μεθόδους και πρακτικές που να ικανοποιούν την απίκτηση για μάθηση, ανάλογες —*mutatis mutandis*— μεθόδους και πρακτικές με τη μέθοδο που επινόησε ο Σωκράτης, τη μέθοδο που ανέδειξε τον αγεωμέτρητο δούλο σε «εύρετην» της αλήθειας, τη μέθοδο που ο ομότιμος καθηγητής της Παιδαγωγικής θέλησε να ενσωματώσει στη σύγχρονη παιδαγωγική πρακτική.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adam, J. (1975², 1902¹). *The Republic of Plato, edited with Critical Notes, Commentary and Appendices*. Second Edition with an Introduction by D.A. Ross, Cambridge/London/N. York..., C.U.P., 1975² (=1963², 1902¹).
- Allen, R.E. (1984). *The Dialogues of Plato*. Vol. I: *Euthyphro; Apology; Crito; Meno; Gorgias; Menexenus*, translated with Analysis by R.E.A., New Haven / London, Yale University Press, 1984.
- Armstrong, C.B. (1953). "Plato's Academy", *Proc. of the Leeds Philos. Soc.* 7,2 (1953) 89-106.
- Benecke, A. (1867). *Über die geometrische Hypothese in Platons Menon*, Elbing 1867.
- Berson, H.H. (ed.) (1992). *Essays on the philosophy of Socrates*, ed. by H.H.B., N. York Oxford, O.U.P., 1992.
- Bluck, R.S. (1964, 1961¹). *Plato's Meno, edited with Introduction and Commentary*, Cambridge, C.U.P., 1964 (= 1961¹).
- Böhme, R. (1959). *Von Sokrates zur Ideenlehre. Beobachtungen, zur Chronologie Frühwerks*, Diss., Bern 1959.
- Bostock, D. (1992, 1986¹). *Plato's Phaedo*, Oxford, Clarendon Press, 1992 (= 1986¹).
- Braun, W. (1993). *Festschrift für Werner Braun zum 65. Geburtstag. Saabrücker Studien zur Musikwissenschaft N.F. 7* (1993).
- Brandwood, L. (1958). "The Dating of Plato's Works by the Stylistic Method: A Historical and Critical Survey", Ph. D. Thesis, London, Univ. of London, 1958.
- (1976). *A Word Index to Plato*, Leeds, W.S. Maney & Son Limited, 1976.
- (1990). *The Chronology of Plato's Dialogues*, Cambridge/N. York..., C.U.P., 1990.
- (1992). "Stylometry and Chronology", στο: R. Kraut (ed), 1992: 90-120.

- Brumbaugh, R. (1954). *Plato's Mathematical Imagination* (Indiana Univ. Publications, vol. 29), Bloomington, Indiana, 1954 (ἀντιτύπωση: N. York 1968).
- (1970). "Plato's Philosophy of Education: The *Meno* Experiment and the *Republic* Curriculum", *Educational Theory* 20 (1970) 207-28.
- Buchmann, Clara (1936). *Die Stellung des Menon in der platonischen Philosophie* (*Philologus* Supplementband XXIX, Heft 3), Leipzig 1936.
- Burger, Ronna. (1984). *The Phaedo: A Platonic Labyrinth*, N. Haven/London, Yale University Press, 1984.
- Burnet, J. (1963). *Plato's Phaedo, edited with Introduction and Notes (Platonis Opera)*, Oxford, Clarendon Press, 1963 (=1911¹).
- Butcher, S.H. (1888). "The Geometrical Problem of the *Meno* (p. 86 E - 87 A)", *Journal of Philology* 17 (1888) 219-25.
- Γεωργούλης, Κ.Δ. (1963², 1939¹). *Πλάτωνος Πολιτεία - ἡ Περί δικαίου πολιτικός. Εἰσγωγή, ἐρμηνεία καὶ σημειώσεις Κ.Δ.Γ., Ἀθήναι, ἐκδ. «Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ», 1963² (1939¹).*
- Cameron, A. (1938). *The Pythagorean Background of the Theory of Recollection*, Wisconsin, Menasha, 1938.
- Canto-Sperber, Monique (ed.). (1991). *Les Paradoxes de la connaissance. Essais sur le Ménon de Platon*, Paris, Éditions Odile Jacob, 1991.
- Cook Wilson, J. (1903). "On the Geometrical Problem in Plato's *Meno*, 86 E sqq", *Journal of Philology* 28(1903) 222-40.
- Copei, Fr. (1953). *Der fruchtbare Moment im Bildungsprozess*, Heidelberg 1955.
- Day, Jane M. (ed.). (1994). *Plato's Meno in focus*, edited by J.M. D., London/N. York, Routledge, 1994.
- "Introduction", στο: Jane M. Day (ed.), 1994: 1-34.
- Derbolav, J. (1980, 1979¹). *Von den Bedingungen gerechter Herrschaft. Studien zu Platon und Aristoteles*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1980 (=1979¹).
- de Romilly, Jacqueline (1988). *Ἀρχαία Ἑλληνική Γραμματολογία*. Μτφρ.: Θεώνη Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Ἀθήναι, Ἐκδ. Καρδμίτσας, 1988. (Το γλλ. πρωτότυπο: *Précis de Littérature Grecque*, Paris, P.U.F.).
- Δεσποτόπουλος, Κ.Ι. (1980²). *Πολιτική Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Ἀθήναι, ἐκδ. Παπυζήση, 1980² (1957¹).

- Dorter, K. (1982). *Plato's Phaedo: An Interpretation*, Toronto/ Buffalo/London, University of Toronto Press, 1982.
- Field, G.C. (1949). *The Philosophy of Plato*, London/N. York/Toronto, O.U.P., 1949.
- Fine, G. (1992). "Inquiry in the Meno", στο: R. Kraut (ed.), 1992: 200-26.
- Friedländer, P. (1964). *Plato 2: The Dialogues. First Period*. Translated from the German by H. Meyerhoff, London, Routledge & Kegan Paul, 1964. (Τὸ γερμανικὸ πρωτότυπο: *Platon*, Bd. II: *Die platonischen Schriften, Erste Periode*, Berlin, W. de Gruyter, 1957²).
- (1960²). *Platon*. Bd. III: *Die platonischen Schriften. Zweite und dritte Periode*, Berlin, W. de Gruyter, 1960².
- Gadamer, H.-G. (1988). "Mathematica e dialectica in Platone", στο: V. Verra (ed.), 1988: 41-92.
- Gaiser, K. (1964). "Platons Menon und die Akademie", *AGPh* 46 (1964) 241-92.
- Gallop, D. (1975). *Plato: Phaedo, translated with Notes* (Clarendon Plato Series. Gen. Ed. M. J. Woods), Oxford, Clarendon Press, 1975.
- Gaudig, H. (1917). *Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit*, Leipzig 1917.
- (1923). *Die Idee der Persönlichkeit*, Leipzig 1923.
- (1928). *Freie geistige Schularbeit*, Breslau 1928.
- Gigon, O. (1995). *Σωκράτης. Ἡ εἰκόνα του στὴν ποίηση καὶ στὴν ἱστορία*. Μτφρ.: Ἄννα Γεωργίου, Ἀθήνα, ἐκδ. «Γνώση», 1995. (Τὸ πρωτότυπο: *Sokrates. Sein Bild in Dichtung und Geschichte*, Bern 1947).
- Goldschmidt, V. (χ.χ.). *Ὁ πλατωνισμὸς καὶ ἡ σύγχρονη σκέψη. (Ἡ θρησκεία τοῦ Πλάτωνα)*. Μτφρ. Γρ. Λιόνη, Ἐπιμέλεια Κ. Μετρινουῦ, Ἀθήνα, ἐκδ. «Ἀναγνωστίδης», χ.χ. (Το γαλλικὸ πρωτότυπο: *Platonisme et pensée contemporaine*, Paris, Éditions Montaigne, 1970).
- Gordon, Jill P. (1991). *Is virtue teachable? A Socratic view of moral education*. Diss., Texas at Austin, The Univ. of Texas at Austin, 1991.
- Graham, D. W. (1992). "Socrates and Plato", *Phronesis* 37 (1992) 144-65.

- Gueroult, M. (1969). "Note sur le "locus mathematicus" du "Ménon" 87 a", *RPhilos.* 159 (1969) 129 - 46. (Βλ. και Monique Canto-Sperber (ed.), 1991: 107-11).
- Guthrie, W.K.C. (1956). *Plato: Protagoras and Meno, translated with an Introduction*, London, Penguin, 1956.
- (1975). *A History of Greek Philosophy*. Vol. IV: *Plato, The Man and his Dialogues: Earlier Period*, Cambridge/London/N. York/Mrlbourne, C.U.P., 1975.
- Heath, Th. L. (1921). *A History of Greek Mathematics*, Vol. I: *From Thales to Euclid*, Oxford, Clarendon Press, 1921.
- Heijboer, A. (1955). "Plato "Meno" 86 E - 87 A", *Mnemosyne* (Series IV) 8 (1977) 89-122.
- Heitsch, E. (1977). "Platons hypothetisches Verfahren im *Menon*", *Hermes* 105 (1977) 257-68.
- Hendley, B.P. (ed). (1987). *Plato, Time, and Education. Essays in Honor of Robert S. Brumbaugh*, edited by B.P.H., N. York, State Univ. of N. York Press, 1987.
- Hirzel, R. (1963, 1895¹). *Der Dialog*, Teile I-II, Hildesheim, G. Olms, 1963 (= Leipzig 1895¹).
- Holzhausen, J. (1994/95). "Menon in Platons *Menon*", *Wü Jbb NF* 20 (1994/95) 129-49.
- Howland, J. (1991). "Re-reading Plato. The Problem of Platonic Chronology", *Phoenix* 45 (1991) 189-214.
- "Philosophy as dialogue (Charles Griswold's *Self-knowledge in Plato's Phaedrus*)", *Reason Papers* 17 (1992) 113-34.
- Jaeger, W. (1968, 1971, 1974¹). *Παιδεία. Ἡ μόρφωσις τοῦ Ἑλλήνου ἀνθρώπου*. Μτφρ. Γ.Π. Βερροίου, τόμ. I-III. Ἀθήνηαι 1968, 1971, 1974. (Τὸ πρῶτότυπο: *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*, I 1973⁵ (=1936²), II 1973⁴ (=1944¹), III 1973⁴ (=1947¹).
- Jaspers, K. (1957). *Die grossen Philosophen*, Bd. I, München, R. Piper, 1957.
- Jenks, R. (1992). "On the sense of the Socratic Reply to Meno's Paradox", *Anc. Phil.* 12 (1992) 317-30.
- Jowett, B. (1953⁴). *The Dialogues of Plato, translated into English with Analyses and Introduction* by B.J., Oxford, Clarendon Press, 1953⁴ (1871¹).
- Kahn, C.H. (1992 [1980, 1981]). "Did Plato write Socratic Dialogues", στο: H.H. Berson (ed), 1992: 35-52.
- (1992 α). "Plato as a Socratic", *SIFC* 85 (3η σειρά 10) (1992) 580-95.

- Karasmanis, V. (1987). "*The Hypothetical Method in Plato's Middle Dialogues*", ανέκδ. D. Phil. dissertation, Oxford 1987.
- Kerschensteiner, G. (1926). *Theorie der Bildung*, Leipzig 1926.
- (1952⁴). *Wesen und Wert des naturwiss. Unterrichts*, München 1952².
- Keyser, P. (1992). "Stylometric Method and the Chronology of Plato's Works", *BMC Rev* 3 (1992) 58-74.
- Kidd, I.G. (1967). "Socrates", στο: P. Edwards (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, N. York, Macmillan, 1967, vol. 7, σσ. 480-5 (ἀνατύπωση στο: Jane M. Day (ed.), 1994: 73-87).
- Klein, J. (1989²). *A Commentary on Plato's Meno*, Chicago/London, The University of Chicago Press, 1989² (The University of North Carolina Press 1965¹).
- Kobush, T. - Mojsisch, B. (Hrsg.) (1996). *Platon. Seine Dialoge in der Sicht neuer Forschungen*, hrsg. von T. K. - B.M., Darmstadt, WB, 1996.
- Κονιδιτσιώτης, Β.Α. (1961) *Μαιευτική παιδαγωγική* (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 14), Ἀθῆναι, Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία, 1961.
- Kraut, R. (ed.) (1992). *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, C.U.P., 1992 (ἀνατύπ. 1993, 1995).
- (1992 α). "Chronology", στο: R. Kraut (ed.), 1992: XII.
- (1992 β). "Introduction to the Study of Plato", στο: R. Kraut (ed.), 1992: 1-50.
- Landmann, M. (1950). *Elenktik und Maieutik*, Bonn 1950.
- Lembeck, K.-H. (1994). *Platon in Marburg. Platon - Rezeption und Philosophiegeschichtsphilosophie bei Cohen und Natorp* (Studien und Materialien zum Neokantianismus 3), Würzburg, Königshausen & Neumann, 1994.
- Lloyd, G.I.R. (1992). "The *Meno* and the Mysteries of Mathematics", *Phronesis* 37 (1992) 166-83.
- Lodge, R.C. (1947). *Plato's Theory of Education*, London, Kegan Paul, 1947.
- Losoncy, Th. A. (1992). "Plato's *Meno* argument for recollection. Correct and incorrect", *Mélanges Moutsopoulos Evangelos*, Athènes, CIEPA, 1992, 60-6.
- Maier, H. (1896, 1900). *Sokrates. Sein Werk und seine geschichtliche Stellung*, Tübingen, 1. Teil 1896, 2. Teil 1900.

- Martin, G (1991). *Πλάτων. Μτφρ. : Φωτεινή Πρεβεδούρου, μτφρ. αρχαίων χειμένων: Βάσω Παπαδή, Αθήνα, «Πλέθρον», 1991. (Το γερμανικό πρωτότυπο: Platon, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1969¹).*
- Matthews, G. (1972). *Plato's Epistemology and Related Logical Problems*, N. York, Humanities Press, 1972.
- Meyers, II. (1988). "Plato's Geometric Hypothesis: *Meno* 86 e - 87 b", *Apeiron* 21 (1988) 173-80.
- Moravcsik, J. (1978²). "Learning as Recollection", στο: G. Vlastos (ed.), 1978² (1971¹): 53-69. (Τὸ ἄρθρο κχι στο: Jame M. Day (ed.), 1994: 112-28).
- Morris, T. (1991). "Protagoras' defense of teachableness of virtue: *Protagoras* 320 c - 328 d", *SW Phil. Rev.* 7 (1991) 47-65.
- Morrison, J.S. (1942). "Meno of Pharsalus, Polycrates, and Ismenias", *Classical Quarterly* 36 (1942) 57-78.
- Morrison, J.S. (1964). "Four Notes on Plato's Symposium", *Classical Quarterly*, New Series, 14 (1964), 42-55.
- Morrow, G. R. (1976). *Plato's Law of Slavery in its Relation to Greek Law*, N. York, Arno Press, 1976.
- Müller, C.W. (1991). "Platons Akademiegründung", στο: *Festschrift für Werner Braun*, 1993: 31-43.
- Mueller I. (1991). "Mathematics and Education. Some Notes on the Platonic Programm", *Apeiron* 24 (1991) 85-104.
- (1992) "Mathematical method, and philosophical truth", στο: R. Kraut (ed.), 1992: 170-99.
- Mugerauer, R. (1992). *Sokratische Pädagogik: ein Beitrag zur Frage nach dem Proprium des platonisch-sokratischen Dialoges* (Marburger wiss. Beitr. 2), Marburg, Tectum Verlag, 1992.
- Nakhtnikian, G. (1994). "The First Socratic Paradox", στο: Jane M. Day (ed.), 1994: 129-51.
- Natorp, P. (1899). *Sozialpädagogik*, Stuttgart 1899.
- (1903). *Platos Ideenlehre*, Leipzig 1903. ('Ελλ. μτφρ. Μιχ. Τσαμαδοῦ, 'Αθήναι, «'Ο Κορυχης», 1929).
- (1923). *Philosophie und Pädagogik*, Marburg 1923.
- (1927). *Allgemeine Pädagogik*, Marburg 1927.
- Nehamas, A. (1994). "Meno's Paradox and Socrates as a Teacher", στο: Jane M. Day (ed.), 1994: 221-48.
- Nelson, L. (1933). *Die Sokratische Methode*, Berlin 1933.

- Nettleship, R.L. (1969). *The Theory of Education in Plato's Republic*. With an Introduction by S. Leeson, Oxford, O.U.P., 1969 (1935¹, με πολλές από τότε ανατυπώσεις: α' έκδοση: *Hellenica* 1880).
- Nohl, H. (1982⁹). *Die pädagogische Bewegung in Deutschland und ihre Theorie*, Frankfurt a/M., 1982⁹ (1957⁴).
- Orosco, Teresa (1994). "Die Platon-Rezeption in Deutschland um 1933", στο: *Die Besten Geister der Nation*, Vienna, Picus, 1994.
- Ostwald, M. (1956). "A revision of the Jowett translation", στο: G. Vlastos, 1956: 1-69.
- Popper, K. (1980). *Ἡ ἀνοιχτή κοινωνία καὶ οἱ ἐχθροί της*. Τόμ. Ι: *Ἡ γοητεία τοῦ Πλάτωνα*. Εἰσχωγικὸ σημεῖωμα - Μετάφραση Εἰρήνης Παπαδάκη, Ἀθήνα, Ἐκδ. «Δωδώνη», 1980. (Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου: *The Open Society and its Enemies*, London, Routledge and Kegan Paul, 1945¹ [1977¹²]).
- Reale, G. (1996). "Die Begründung der abendländischen Metaphysik: *Phaedon und Menon*", στο: Th. Kobusch-B. Mojsish (Hrsg.), 1996: 64-80.
- Reeve, C.D.C. (1988). *Philosopher-Kings. The Argument of Plato's Republic*, Princeton, New Jersey, Princeton Univ. Press, 1988.
- Robinson, R. (1953²). *Plato's Earlier Dialectic*, Oxford, Clarendon Press, 1953² (Cornell Univ. Press 1941¹).
- Robinson, R. - Denniston, J.D. (1978). "Plato", στο: G. Vlastos (ed.), 1978²: 7-15.
- Ross, W.D. (1933). "The Problem of Socrates", *Proc. of Classical Association* 30 (1933) 7-24.
- (1661). *Plato's Theory of Ideas*, Oxford, Clarendon Press, 1951 (ανατυπ. 1953, 1961, 1963, 1966, 1971).
- Ροῦσσοσ, Ε.Ν. (1971). "Μένων, ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργία", *Φιλοσοφία* 1 (1971) 229-51.
- Seel, O. (1953). *Die platonische Akademie*, Stuttgart 1953.
- Sharples, R.W. (1985). *Plato: Meno, edited with Translation and Notes* by R.W.S., Teddington House, Warminster, Wiltshire, Aris & Phillips Ltd, 1985.
- Snider, E. (1992). "The Conclusion of the *Meno*. Socrates on the genesis of arete", *Anc. Philos.* 12 (1992) 73-86.

- Sprague, R.K. (1976). *Plato's Philosopher-King. A Study of the Theoretical Background*, Columbia, South Carolina, Univ. of South Carolina Press, 1976.
- Spranger, E. (1931). "Sokrates", *Die Antike* 7 (1931) 271-8.
 — (1954). *Das Rätsel Sokrates*. Sonderdruck aus den *Blättern für Lehrerfortbildung*, Ansbach 1954.
 — (1958⁵). *Pädagogische Perspektiven*, Heidelberg 1958⁵.
 — (1952²). *Pestalozzis Denkformen*, Heidelberg 1959².
- Stahl, H. - P. (1956). "*Interpretationen zu Platons Hypothesis-Verfahren*", ανέκδ. διατριβή, Kiel 1956.
- Sternfeld, R. - Zyskind, H. (1977). "Plato's *Meno*: 86 E-87 A: The Geometrical Illustration of the Argument by Hypothesis", *Phronesis* 22 (1977) 206-11.
- Τατάκης, Β.Ν. (1954). *Πλάτωνος Διάλογοι: Λάχης-Μένων*. Είσαγωγή-Μετάφρασις-Σχόλια Β.Ν. Τατάκη (Ἀρχαῖοι Ἑλληνες Συγγραφεῖς), Ἀθήναι, έκδ. "Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος", 1954.
 — (1954α). Ἀριστοτέλους *Περὶ ψυχῆς*. Ἀρχαῖον κείμενον - Είσαγωγή - Μετάφρασις - Σχόλια Β.Ν. Τατάκη (Ἀρχαῖοι Ἑλληνες Συγγραφεῖς), Ἀθήναι έκδ. "Ι.Ν. Ζαχαρόπουλος", 1954.
 — (1970). Ὁ Σωκράτης. Ἡ ζωὴ του, ἡ διδασκαλία του, Ἀθήναι, έκδ. "Ἀστὴρ", 1970 (1975²).
 — (1993). Ἀπομνημονεύματα. Βιογραφικὴ μυθιστορία (Νεοελληνικὴ Προσωπογραφία), Ἀθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1993.
- Taylor, A.E. (1992², 1990¹). *Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*. Μτφρ.: Ἰορδάνης Ἀρζόγλου, Ἀθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1992² (1η ἑλλ. έκδ. 1990, ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ τοῦ 1978⁵, London, Methuen, 1926¹).
- Thesleff, H. (1982). *Studies in Platonic Chronology* (Commentationes Humanarum Litterarum 70 1982), Helsinki, Societas Scientiarum Fennica, 1982.
- Thompson, E.S. (1901). *The Meno of Plato, edited with Introduction, Notes, and Excursuses*, London / N. York, Macmillan, 1901.
- Φράγκος, Χ.Π. (1968). *Είσαγωγή στὴ Γενικὴ Μεθοδολογία τῆς Ψυχολογικῆς Παιδαγωγικῆς*, Θεσσαλονίκη 1968 (ἀνατύπωση: Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, 1974).
 — (1973). Ἐφαρμογὴ τῆς μαιευτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη σὲ παιδιὰ. Ἔρευνα σὲ μαθητὲς τοῦ Δημοτικοῦ καὶ τοῦ Γυμνασίου. (Δημοσιεύματα Ψυχολογικοῦ καὶ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου), Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων, 1973.

- Φράγκος, Χ.Π. (1976-77). “ ‘Η διδασκαλική μεθοδολογία τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἀπὸ μετάφραση καὶ τὸ διχλεκτικὸ μοντέλο”, στὸ: Παιδαγωγικὸ Ἐργαστήριον Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, *Θέματα παιδείας*, I: *Ἡ διδασκαλία τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀπὸ μετάφραση. Συμβολὴ στὴ διδασκαλική μεθοδολογία*, Ἰωάννινα, Φιλοσοφικὴ Σχολή, 1976-77.
- Verra, V. (ed.). (1988). *L' anima alle soglie del pensiero nella filosofia greca*, a cura di Valerio Verra, Napoli, Bibliopolis, 1988.
- Vlastos, G. (1956). *Plato: Protagoras. A revision of the Jowett translation by Martin Ostwald*. Edited, with an introduction by Gregory Vlastos (The Library of Liberal Arts), N. York / London, Macmillan Publ., 1956.
- (1965). “Anamnesis in the Meno”, *Dialogue* 4 (1965) 143-67 (ἀνχτύπωση στὸ: Jane M. Day (ed.), 1994: 88-111.
- (ed.) (1978²). *Plato. A Collection of Critical Essays. I: Metaphysics and Epistemology*, edited by G.V. (Modern Studies in Philosophy), Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 1978² (1971¹).
- (1993). *Σωκράτης: Εἰρωνευτής καὶ ἠθικός φιλόσοφος*. Μτφρ.: Παῦλος Καλλιγᾶς - Πρόλογος: Ἀλέξανδρος Νεχαμάς, Ἀθήνα, Βιβλιοπ. τῆς «Ἐστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε., 1993 (Cambridge, C.U.P., 1991¹).
- (1994). *Πλατωνικὲς μελέτες*. Μτφρ.: Ἰορδάνης Ἀρζόγλου, Ἀθήνα, Μ. Ι.Ε.Τ., 1994. (*Platonic Studies*, Princeton University Press, 1973¹).
- Wagenschein, M. (1949). “Ein mathematisches Unterrichtsgespräch”, *Zeitschrift für Bildung und Erziehung* (1949) 721-9.
- (1954). *Das exemplarische Lehren*, Hamburg 1954.
- (1956). “Zum Begriff des exemplarischen Lehrens”, *Zeitschrift für Pädagogik* 2(1956) 129-53.
- White, N.P. (1992). “Plato’s metaphysical epistemology”, στὸ: R. Kraut (ed.), 1992: 277-310.
- Whitehead, A.N. (1969, 1929¹). *Process and Reality. An essay in cosmology* (Free Press Paperback ed.), Toronto, Ontario, Collier - Macmillan Canada, 1969.
- Wichmann, O. (1966). *Platon. Ideelle Gesamtdarstellung und Studienwerk*, Darmstadt, WB, 1966.
- Wilamowitz, - Moellendorff, U. von (1959⁵, 1969⁴). *Platon*. (Bd. I) *Sein Leben und seine Werke*, Berlin, Weidmann, 1959⁵ (1919¹, 1920²). (Bd. II) *Beilagen und Textkritik*, Dublin/Zürich, Weidmann, 1969⁴ (1919¹, 1920²).

- Yamamoto, T. (1996). "On the *Anamnēsis*", *The Memoir of Akita University* (Faculty of Education, Humanity and Social Science), 3 (1996) 1-8 (στα Ιαπωνικά με περίληψη, σ. 1, στα Αγγλικά).
- Zimbrich, Ulrike (1994). *Bibliographie zu Platons Staat. Die Rezeption der Politeia im deutschsprachigen Raum von 1800 bis 1970*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1994.

CHRISTOS A. TEZAS

THE PEDAGOGUE CHRISTOS FRAGOS
AND
THE ANCIENT GREEK PHILOSOPHY

(Summary)

The purpose of the present article is to examine the relation of Christos Fragos, Emeritus Professor of Pedagogics at the University of Ioannina, to philosophy, and especially to the ancient Greek philosophy. This relation is substantiated on the one hand by the references found in Christos Fragos' works to ancient and modern philosophers' opinions which refer to pedagogical and psychological subjects and on the other hand by his study entitled *Application of Socrates' obstetric method to children* (Ioannina 1973). In this study, which is based on an empirical research, Christos Fragos tried to apply the pedagogical method that Socrates used in Plato's dialogue *Meno* to primary and secondary school students, but to university students as well.

Just like Meno's slave, guided properly by Socrates by questioning, managed to find the solution of a geometrical problem, in the same way the children tested by the Christos Fragos and his research team were able to find the solution of the same geometrical problem, that is the solution of the doubling of the square, using the same exactly method, i.e. Socrates' obstetric method. It is worthwhile mentioning that the children tested by Fragos were of a younger age than the age in which, according to J. Piaget and his research team, the children are able to solve the above mentioned problem. With these conclusions Christos Fragos made clear that the Socratic obstetric method can be a part of the modern pedagogical practice. The main conclusion that we can draw is that the Socratic and Platonic and, in general, the ancient Greek philosophy can be serve as a starting point for a fertile and in some cases useful speculation. Christos Fragos utilizes (1976-77) the Socratic model of teaching using it as a basis for the dialectical model.

